

Árpád és népe.

Felolvastatott a szakosztálynak 1907 október 30-án tartott ülésén.

„Árpád előtt sohasem választottak a turkok fejedelmet“ — jegyezte fel a biborban született VII. Konstantinus görög császár. E rövid mondat korszakos eseményt és kiváló egyéniséget idéz szemünk elé, a nélkül azonban, hogy az esemény fontossága mellett a történelmi személyiség is jellemző vonásokkal támadna életre. A honfoglalás magyar krónikása sokszor leírta Árpád nevét, de az emberi tulajdonságok olyan általános keretei között, melyekben a jellegzetes egészen láthatatlanná válik és oly kicsinyes vonások társaságában, melyek az egyik honfoglaló ősmagyart nem különböztetik élesen a másiktól. Anonymus is az Árpáddal kapcsolatos etelközi nagy *esemény* fontosságára és következményeire, a vérszerződésre és honfoglalásra árasztja egész figyelmét és minden csodálatát. Mint a kezdetleges társadalmak bölcselői szokták, a nagy embert csak saját környezetében, az intézményeket csak a múltban pillantja meg, Ez a gyakran megnyilatkozó fonákság természetes. A korszakos cselekmény mozgékonyosságával és századokra kiható fontosságával nagyon sokáig tükröződik a történelmi visszaemlékezés tekintete előtt; ellenben a legerőteljesebb egyéniség is vagy az intézmény egyszerű mellékletévé lesz vagy a mondák, mítoszok világába vándorol, a szerint, a mint az idő kevesebbet vagy többet töröl el emberi tulajdonságai közül.

Úgy látszik, Árpád egyénisége hamar elmosódott. Külső alakját, a mint a közelkorúak emlékezetében bizonyára sokáig élt, nem tartotta fen a szomszédos századokból frott vagy faragott kép, mely minden későbbi ábrázolásnak kánoni mintája lehetne: irányt, keretet, részleteket szabna elő. A néplélek megnyilatkozásaiban, dalban, mesében, közmondásban hiába nyomozunk Árpád neve, esetei, cselekedetei után. Az a *nép*, melyet vezetett, ura lett annak, melyet meghódított: és mikor ennek ajka megmagyarosodott, az új parasztság csalfa meséje, válogatós, megőrző hagyománya már hozzá közelebb eső nagyságokkal foglalkozott. A mai nép számára nem a lelkek mélyén csodás szívóssággal élő emlékezés, hanem a jogokkal megnyílt művelődés, az iskola adta vissza

Árpád nevét — a műköltők ígéivel és a modern analogiák („honszerző Árpád“, „Árpád apánk“) szavaival. Valóban, nem látjuk nyomát, hogy Árpádnak valamely *tipusa* élt a nemzet köztudatában, mely elemi erővel idézett volna fel egy külső és belső képet minden lélekben, mihelyt az emlékezés azt megmozdította, egy képet, melynek vonásai, színei, arányai, tulajdonságai, hajzata, ruhája és lelke minden magyarnak közös és Árpádnak kizárólagos bélyegei volnának. A tömeg addig emlékezik, a míg *lát*, a míg anyagi és szellemi képbe öltöztetheti embe-reit. Mihelyt elvont fogalmak lépnek a képek nyomába, emlékezete és érdeke kialszik. A keresztény egyház találta meg legjobban a módot, miként adjon sokszor és érdekes képeket hőseiről, melyek megszokott részleteikkel mindenkor és mindenütt azonos alakot, helyzetet és jelentést sugalnak. Ha e képek, legendák, költemények egyszer hirtelen megsemmisülnének, nem tűnnének el egyszersmind a lelkek mélyéről is és senki sem merné őket másként újra alkotni, mint a hogyan egyszer már megvoltak. Árpádról csak addig élt ilyen erőteljes, színes *lelki kép*, míg az egyéni rajzot jól értő naiv költészet bántatlanul, háborítás nélkül foglalkozhatott vele. A nagy átalakulásokban, melyek a kezdetleges magyar társadalmat Géza és István korában meglepték, eltörlődött Árpád jellegzetes, egyéni alakja. Elvont, személyi vonásokban szűkölködő eszme, fogalom tolakodott helyére. A hagyomány romjaiból merítő krónikások ezért általános jelentőségbe, homályos okozatokba, messzeeső jogelvekbe burkolták Árpádot. A kitűnő szervező, a bukott és nyert csaták hőse, a magasabb politikai kötések szövögetője, a hazát foglaló és osztó fejedelem emberi jellemvonásaival a ködbe hágott. A dicsőséges *uralkodóház megalapítója* lett, ki szerepéből sokat átenged a hún-mondakör hőseinek, ő a nemesi nemzet *birtokjogának megalapítója*, kihez e jog tovább fűzésében minden jó király hasonlít. *Honalapítása* pedig a késői mondaköltés adalékain épülő jogász gondolkodásban az ősi hagyatékok visszaperlésévé torzult a fegyver és ravaszság eszközével.

Pedig ugyanaz a kéz itt-ott egyéni rajzra is törekedett. Idegen források (Dares Phrygius) nyomán egy csomó jelzővel, lelki és testi jelleget festő jegyzettel férközik Attila, Álmos, Zoltán személyéhez. Árpád nevét, fogalmát azonban később sem tudták vagy nem akarták hasonlóval érthetőbbé tenni. E szégyenkező tisztelet sorai között Árpád nem lehet más, mint az első és leggazdagabb a hadnagyok, kapitányok sorában: a sereg látható feje, a haditerv és kiküldések intézője, a győzelmek örvendezője, a lakomák megszentelője, a közbölcsesség végrehajtója, ki egyszer bocsátkozik harciba, különben a királyok szokása szerint inkább a háttérben marad és egy-egy küzdelem után néha évekre kiterjedő pihenésre parancsolja embereit. Még a fortély és ravaszság, a haldokló hagyomány e gyenge visszasugárzásai sem a honszerző

Árpád, hanem a honfoglaló magyarság kollektív jellemvonásai. Azonban alakjának ez az érthetetlen általánosítása, homályba takarása a krónikászok szürke világában, sokat magyaráz és sokat megértet. Az egyéni megrajzolás ott szorul háttérbe, a hol az intézmények oly hamar, oly egyszerűen és oly jól gyökereznek meg, hogy nem is látszanak emberi erőlködés munkájának, úgy festenek, mintha ősibbek lennének annál az alkotónál is, ki a szóhagyomány vagy írás közlése szerint közvetítette őket. Árpád bölcseségének alkotásai, a nagy fejedelmi intézmény jóra való hatalma és az egyéni szabadság okos korlátai, az új haza egyszerű megválasztása és gyors elfoglalása, a vándor társadalom támadó és védő helyzetének ügyes szabályozása oly egyszerű és természetes eredmények voltak, hogy célszerűségük és hasznuk minden személyes vonatkozást elenyésztetett. Az egyénből az intézményeiben élő fogalom, idea, lett. Egy hatalmas név, melyben a nyelvészet is néha az intézmény értelmét keresi (Árpád = fejedelem), egy tágas keret, melybe alanyi vonásokat sem a későbbi történetírás, sem a műköltészet, — egymásnak ellentett két különböző területen, egyik a kútfők adalékaival és természetes elméletekkel, a másik a képzelet erejével és a nyelv képeivel — többé már nem vegyíthetett.

Természetes, hogy a mai történetírás sem teheti Árpád elvont alakját közvetlenül emberivé és jellemzőbbé. A krónikások és idegen kútfők szakadatlan vizsgálata, adataiknak a szigorú kritikán való átszűrése és az összehasonlító nyelvészet, néprajz új meg új képzeletével egybekapcsolása nagyobb világosságot árasztott a honfoglaló magyarság *intézményeire* és *cselekvésére*, Árpádot azonban a régi homályban felejtette. A mai történetírás is csak két megbízható vagy hitelesnek látszó életrajzi adatra támaszkodhatik, melyekbe, mint kezdő és végpont közé Árpád nagy fejedelem egész hatalmas pályafutása ismeretlenül illeszkedik. Az egyiket a névtelen jegyző, a másikat a biborban született császár őrizte meg. Anonymus mesebeszédje közben épen halálról, öröklésről (Mén-Marót, Zoltán) elmélkedvén, hirtelen megállott és feljegyezte, — a mi a királyi kancellária tudós beszélgetéseiből vagy írásaiból egyszer erősen megülte emlékezetét, — hogy Árpád fejedelem a 907-ik évben „e világból elköltözött“. Az egyetlen évszám a költői munkából, melyben a kései tudomány is megnyugodott és mely Árpád életének emberi kiszabásánál kizárólagos támasztékunk. Konstantinus régi követjelentések, kozár zsoldosok és magyar vendégek adataiból böngészve írta meg közvetlen eleveenséggel az etelközi fejedelemválasztást, mely Árpádot a közös nemzeti munka ismeretlenségéből különös hivatásra szólította és a következő szavakat fűzte Árpád személyéhez: „a turkok úgy ítélték, hogy jobb lesz Árpádot tenni meg fejedelmükre, mint Szalmutzeit, mert méltóbb volt arra: bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz

és az uralomra alkalmas". Ez az ítélet, összehasonlítással bevezetve, egy nemzet alakulását, a főhatalom kijegecedését jelentő nagy eseménnyel kapcsolatosan, rendkívül vonzó, de nem egyéni. Ráillik minden nomád nép *első* fejedelmére és a cselszövő görögök *sok* szövetségére. Ha összehasonlítjuk szavait azzal a jellemzéssel, a mit a történetírás Attiláról és Bajánról állapított meg, szépsége elfakul az általánosítás homályában. Attila kemény, szigorú vonásaival úgy tekint ránk, mint egy plasztikus *dombormű*; Baján mozgékony, ravasz képe majdnem a *torz-kép* jellemző vonásaival elevenedik meg előttünk; Konstantinus Árpádja eszünkbe juttatja a templom magas falaira helyezett, elnagyolt, idealizált *szentképet*. A névtelen jegyző nyers életrajzi adatai a görög császár hizelgő festésétől nagy út és nagy idő fekszik. A magyarság történelmi tényezővé fejlődik, Árpád megteremti intézményeit. Mindkettő a történelem szeme előtt folyik le. Ha áttekintjük a történelmi források tanúságait a magyarság néppé tömörüléséről, fejedelmválasztásáról, honfoglalásáról, vagyis a nemzet és állam születés részleteit, összekötöttük Konstantinus és Anonymus adatait és közvetve megvilágítottuk egy kissé Árpád alakját is. De e közvetlen megvilágítás is csak úgy elégít ki valamelyest, ha előbb futópillantást vetünk az egész magyarság keletkezésére, utazásaira és tapasztalataira. A gyermeki lelki élet kibontakozásának megoldatlan titka előtt állva azzal nyugtatjuk meg önmagunkat, hogy minden öntudat kezdődése egy végtelen hosszú, szakadatlan láncolat természetes folytatása. Árpád népében kell keresnünk Árpádot is, mint a nemzet lassan gyülemlett tehetségeinek természetes kivonatát és egyzersmind magyarázó példáját annak a törülmetszett magyar tulajdonságnak, mely a közre, intézményekre ható gondolkozásával az embert cselekvésének dicsőségében láthatatlanul elrejtí.

II.

A nomád fejedelem valóban olyan, mint vándor népe és társadalma: a nép tulajdonságai hatványozott erőben jelennek meg benne, a mi magára vonja a köznek figyelmét és nem tűnik fel kölcsönzött vonásnak akkor sem, ha a vezér valamely idegen kultúra fuvaltatát átélte. A szorosabb, állandóbb életviszonyok közé illeszkedett népek fejedelmei elúthetnek a nemzeti jellegtől, erős kezükkel oly intézményeket hozhatnak, melyek a tömeg hajlamaival nyílt ellentétben állanak, — mint Nagy Károly általánosító, közjogi politikája a germánság egységeket romboló egyéni szabadságával, Szent-István keresztény középkori állama a törzsszervezet kötetlenségével — vagy természetes bomlási folyamatnak ideig-óráig feltartóztatói, mint azt az Anjou-államrend helyére erőszakolt Mátyás-féle monarhiában láthatjuk. Ilyen erőszakot azonban a nomád népek szabadosságra hajló törzsszervezetének közakarata nem fogad

el. A törzsek fejedelme, miként Attila és Temudsin, újításaiban csak azt egyesítheti, a mit szétszórtan megpillant. A nomád fejedelem nagy tehetsége csak mint a tapasztalatok, szemléletek élesebb felfogása, szabatosabb szétbontása és összetétele, a népi erő kifejtése és jobb kihasználása nyilatkozik meg, nem pedig idegen intézmények nyers befogadásában. Bizonyos, hogy Árpád az etelközi-szállást körülvevő magasabb államélet vizsgálatán, a kozár, bolgár és görög világ szemlélésében gyakorolta éleslátását, de ez csak nyers gyakorlati ügyességet ébresztett benne, mint Attilában, Temudsinban, Sejbaniban a római, újgur és mozlím eszmék ismerete. Ezt a folyamatot a történelemírás sokszor példázta, de talán soha sem vizsgálhatta egyszerűbben, mint az ősmagyarok fejlődésében. A hiungnu-húnok és a mongol-tatórok vándor tömegek, összeforradás nélkül, a pusztítás és rombolás irreális kalandorai, a harci szervezet és vezető egyéniségek ideig-óráig tartó brutális súlyával összefűzött gyülelési népségek. A magvat, az önálló létet, az életfentartás szabad feltételeit vesztett zagyalékban a névadó csoport alkotja, mint Észak-Olaszországban a langobard honfoglalók a nemesiséget a „paraszt” rómaiak között. De az óriás tömegű mellékletek minden nehézkedési törvény nélkül keringnek a középponti csoport körül, a felbomlás, elszakadás természetes ösztönét táplálva. E népek története néhány csata, egy nagy név és a megsemmisülés. A magyarság Árpád nevével kezdi történeti szerepét, de nem végzi be azt nevével. Árpád bizonyára épen úgy tükrözteti a maga társadalmának vonásait, mint a többi turáni népek vezérei. De sokkal okosabb, józanabb, egészségesebb lelkűnek kellett lennie, mint e talán zseniálisabb szellemű hódítóknak, ha velük ellentétben hosszúéletű alakulásoknak rakhatta le alapjait. A mint ő is másféle, a nomád lélektan törvényei szerint népének is a többiektől különbözőnek kellett lennie. Kevesebb súlylyal, fejletlenebb hadiszervezettel, kisebb szerencsével, de nagyobb egyéniséggel, szívósabb intézményekkel, tömörebb beolvasztó tehetséggel. És valóban, az őstörténelmi írók ilyen képet rajzolnak róla. A magyarság mindenekelőtt másként, nem nagy népdramák, hanem csendesebb viszonyok között, lassú fejlődéssel alakult meg. Elűtött az őshazájával szomszédos bolgár és kozár félnomád társadalom *gyűjtő* természetétől, mely hún-avar foszlányokat, egykori hún alattvalókat, iráni menekülteket, az északi csúdok vállalkozóit, a keleti törökség előre törő elemeit, a környezet legkülönbözőbb társadalmi, hadi és vallási rendszereit mint egy szives menedékhely jól-rosszúl magába szívta és nem tudott a rossz, nyílt, óvhatatlan területen határozott népjelleget kiolvasztani, ellenálló társadalmi és állami intézményeket meggyökereztetni. Néhány század után a bolgárok, kozárok eltűntek, elgyűltek. A magyarság *mellettük, velük, sőt részben általuk* alakult, ideig-óráig politikai szervezetükbe tartozott és mégis tudatosan-öntudat-

lanúl más, magasabb rendű, jobb fejlődés felé tört. Korán kimozdult helyéről, észszerűen válogatta ki és a szükség szerint könnyen hagyta oda hazáit. Rétegeiben okkal s sok érvtől támogatva keres a történelem hún-mongol, finn-ugor és török-tatár elemeket. De e sok töredéket, melyhez utoljára bolgár és kozár (talán túlnyomóan törökös) részletek ragadtak, szabályosan összekeverte, rendszeresebben egymásba illesztette, a mennyire a törzsszervezet és nomád élet izgalmi közötti lehetséges volt összetartotta és futva, apasztva, gyarapítva kemény etikai valósággá alakította. A *magyarság* nem csak *mag*, hanem *keret* is volt attól a pillanattól kezdve, hogy Ural-menti hazájából kiszállott, melyben minden felvétel csak dísz, bővület, de nem átalakító, repesztő idegen elem volt. Röviden szólva, nem gyarló mozaikot, hanem egységet teremtett. A mi visszamaradt belőle, a *baskir* ma is meg *van*. A mi kívándorolt, ma is *él*. Egy finn-ugor alapnyelvű, törökös fajú, kis számú, de szívós nép született, mely az Európa és Ázsia között fekvő depressziótól a Kárpátok aljáig tömör jelleggel, egységes befogadóképességgel ügyesen és szerencsésen keresztül tört a súlyos veszedelmeken.

A magyarság fennmaradásának és öregbedésének titka nem főként elég korai kimozdulásában, politikai ügyességében, a nomádolás és megszállás középfajú alkalmazásában rejlik első sorban, hanem keverék alakulásának és befogadó képességének sajátos, természetes egyensúlyában, a mit mint végeredmény török lelkivilága és a déloroszországi puszták nomád-, félnomád intézményei között való eligazodása is fokozott. Nyelve és eredete, bármilyen elmélet üvegén is át nézzünk, tanúsodik erről. Az Ural-hegység, Kaspi-tó és Kaukázus közötti steppés, pusztás, erdős és völgyes területen, az éghajlati szélsőségek földén létesült, a hová a népek anyjának, Ázsiának szapora és rugalmas méhe sűrűn öntötte a gyermekeket, a szakákat, húnokat, avarokat, újgurokat, tatárokat, azon az úton, melyet mint távolságjelzők az évszázadok területén, az Altáji hegységtől Magyarorszáig fekvő kurgánok szabnak meg. Ezek a hatalmas népek országúttá taposták a déloroszországi pusztákat. Körülöttük és közöttük Herodotos óta a források a kisebb népek és törzsek egész szótárát jegyezték fel a szarmatáktól az oguzokig. Messze vezetne a Kr. e. V. századtól keltezett népnevek szétfejtése és csoportosítása. Egy általános tanulságot azonban leszűrhetünk és utunkra vihetünk belőlük. Bizonyos egyezések az életmódban, hadviselésben, vallási rendszerekben, temetkezésekben összefűzi ezeket a csoportokat és ha nyelvi tekintetben nem is lehet őket pontosan alosztályokba sorozni, valamennyien a turáni lovasok népcsaládjába utalhatók. Egyaránt nyugat felé törnek első sorban, magukkal ragadva árja elemeket, de vissza is hagyván töredékeket ezekből és önmagukból. Góthok még a XV. században is vannak a Krim félsziget déli partjain, az alánok ma is élnek az osszétékben, a magyarok

a baskirokban, kúnok a dobrudzsai gagauzokban. E főfolyamba azonban főleg észak felől finn-ugor patakok is ömlesztették tartalmukat. A lovas áradatok minden alkalommal mozgásba hozták a mai Oroszország eleven etnológiáját. A Kaukaszus és Fekete tenger mellé szorították a legdélibb csoportokat és lökést adtak észak felé a csúd-permi ivadékoknak. A mint a vihar elzúgott, a rés szabálytalan hullámzások között újból összeszűkült, hogy megint zavar támadjon, mikor a mongol-húnt Magyarországról a germán tömörülés kelet felé, az avart az ázsiai törökség pedig nyugatra szorította. Egy zavaros körfolyamat létesült, melyben északról dél felé, délről észak felé, keletről nyugatra és visszafelé nyüzsögtek a törzsek, szétrebbenve és újabb kombinációkban összecsoportosulva. Ebben a kavarodásban a leghatalmasabb népcsoportok tragikus jelenei között a legsajátosabb faji és nyelvi kereszteződések jöttek létre, tarka nevek képződtek, törvénytelen népek születtek, melyeket a történelem bizonytalan általánosítással keverékeknek nevez. Az alakulások e területét, a turknak meg ugornak nevezett nyugati törökség és az árja foszlányok hazáit mint megannyi új tényező, nyugaton a bujkáló szlávok, keleten a nyomasztó tömegű mongolság zárta körül. Ebben az óriási koporsóban és bölcsőben, a finn és iráni, szláv és mongol nyelvhatárok között szétszórt török elemekből lett a magyarság.

A nyelvi és faji problémát kutató tanulmányokból azt a meggyőződést meríti az ember, hogy az avar hatalom bukásával létesült bolgár és kozár népelemek szomszédságában, több százados bevezető fejlődési folyamat után, egyfelől a Volga középső folyása és az Ural mellett az úgynevezett Nagy-Magyarországban, másrészt a Kaspi-tenger és Kuma folyó szögletében, két őshazában, két ágazatból, részben ismeretlen egyedekből formálódott az a nép, melyet később a görögök és szlávok gyűjtőnévvel turknak, ungrinak, az „arabok“ az *egyik* alkatelemet nézve baskirnak, a másikat szemlélve magyarnak neveztek. Az északi tömege-sebb finn-nyelvű halász csoporthoz a népvándorlás felvetette a talán *Muagerről* nevezett magyar-megyér nevű törökös és baromtenyésztő törzset a Kaukaszus övéről, hol a madsar jellegű nevek sokáig őrizték emlékét. E sajátos alakulás mellett — hogy néhány körülményt kiemeljünk — bizonyít a mai magyarság nyelvének karaktere: a finn-ugor jelleg a nyelvépület egészében, a törökség adalékai a műveltségi fogalmak területén. E mellett bizonykodik a magyarhoz hasonlító Modzsar, Matyar, Madjar Ma'djarovo, Možar, Možarg elnevezések közvetítése az ugarság mai területére, továbbá Szaruz, Varjas nevek visszahagyása a nagy-magyarországi hazában. E mellett szól az etnografia megfigyelése a magyar ősfoglalkozások vegyes alkatáról: egy hűsevő vadász-pásztor és egy halevő halász-csoport találkozásáról, az öltözet, ötvös munka, vallási élet iráni elemeiről és az ugarság általános behatásairól. Erre

mutat a magyar törzs szervezetnek a bolgár-kozár gyűjtő népcsoport-hoz hasonló vezér-szerveinek, a *gyulának és kendének* kettősége. Konstantinus feljegyezte, hogy a magyarsághoz csatlakozó kabarok „külön“ fejedelmet kaptak. Ennek analogiájára két fejedelem a Volga melléki „új“ magyarságnál csak két, ha talán aránytalan, egység találkozásából, vegyüléséből magyarázható. A nomád társadalmaknak a Volga és Azov-tenger melletti elhelyezkedésének szemlélete után föltehetjük, hogy a nagymagyarországi keverék a bolgár államnak lett szárnya az Ural felé, miként a *kabarok* a magyarok övét alkották később, a hogyan a *kangar* nevezetű törzsek szerepeltek a bessenyők etelközi hazájának szélein, a Volga mellékén elszakadt, „jeleikben“, ruházatukban is megkülönböztetett törzseik pedig az uzok, továbbá kegyetlen mordvák a mongol-tatárok hadsorai előtt. A magyarság e függése ideig-óráig tartó jelentéktelen viszony volt, a politikai lét első iskolázása, de fontos alkalom a bolgár nyelvi és művelődési kölcsönzések eszközlésére. Nyelvünk története azt mutatja, hogy török kölcsönszavaink egy része, t. i. a csuvas jellegűek, a holt bolgár nyelv közvetítései, talán az eszeget bolgárok csatlakozása révén, kikben némelyek a székelyek őseit keresik.

Az bizonyos, hogy nyelvünkben különböző rétegek vannak (fényes nyelvészeti elmék kutatják sorrendjüket, korukat, összefüggésüket), melyek nem képződhettek másutt, mint a Kaukázus és Káma között. Vannak a finn-ugor alap és őstörök rétegek felett és között mongol-arab jövevény szók, melyek a törökség, még pedig a húnsógor törökség tolmácsolására mutatnak; vannak keleti árjak: olyanok, melyek az egész ugarságot meglepték és csak a magyarságot érintették; olyanok, melyek általános kaukázusiak és olyanok, melyek csak az alanság mai összetétel alakjára ütnek vissza; részben régi zend, részben újabb keletű szanszkrit hatást mutatnak. E rétegek összeolvadása után a bolgár szomszédság idejétől kezdve, talán VII—IX. századok között egyöntetű, újabb török roham éri egészen a kún időkig népünket, melynek következményei a nyelvi bővülés kisebb hatását jelentékenyen felülmúló befolyást gyakorolnak a magyarság etikai és politikai *törökös* fejlődésére. A magyarság keverék nép tehát a köztörténetből használt értelemben. Keverék nép múltó tünetek tanúságai szerint: bizonyítja nevének tágabb és szűkebb jelentésben változása tehát az a körülmény, hogy a magyar név hol háttérbe szorúl a baskir és turk előtt, hol mint a fejedelmet adó törzs neve jelentkezik, melynek Kézai szavaival: „a többi skytha nemzetség felett az a kiváltsága, hogy előrenyomulás alkalmával a sereg élén, visszavonuláskor pedig a legutolsó sorban jár“. Konstantinus szerint ez a szerep pedig a *legkiválóbb* csoport dicsősége, mely valószínűleg a nyelvi és művelődési kölcsönzéseknek is erőteljes átültetője lehetett. Nem mondhatjuk határozottan, de úgy sejtjük, hogy a délről észak felé szorított alkotóelem, a nyelvi

beolvadás után a faji és politikai beolvasztás művészkezü irányítója, a fejlődés és megmozdulás éltető szelleme lett. A *megyerség* irányítja végzetszerűen a *magyarság* sorsát. Ő szolgáltatja a keveredés lehetőségét és adja meg az új egységnek azt a szívósságot, mely a történelem példázatai szerint a keverék népek főjellemvonása, nyitja meg előtte a népek művelődési útjait. Mert keveredés és vándorlás a népek tanító-mestere. A finn-ugor alap-nyelvű magyarság megalakulása perczétől mutatja e két művelődési tényező hatásait. A török, iráni és szláv eredetű nyelvi bevándorlások, az őshaza, Lebedia és Etelköz váltakozása, bolgár, kozár, kabar népelemek felvétele, a baskiroknak az alakulás helyén viszsamaradása, az elszakadt elemeknek kitünő lovassá, rettegett harcossá, jellegzetes néppé tömörülése és *törökké* válása élénken emlékeztetnek arra, hogy az ősmagyarság a népek nehéz iskoláját szorgalmasan megjárta.

Árpád fejedelem népe nyugat felé fordított előrenyomulása alatt a déloroszországi pusztákon mindinkább távolodó kelet minden érdemes tanuságát elfogadta. A szomszédos nyelvterületeken gazdag művelődési szókincset gyűjtött, melyben a rovás, ír, betű, kép, könyv, fest is megtalálható. Nyelve szóképzésben gazdag, ígéképzésben változatos, a gondos szemlélődés és átható értelemi erő adatai számára kifejező lett. Bú-bájolással teli samanizmusa iráni behatásoktól tisztult, elsajátította a nomád népek tömör, logikus, furfangos, körültekintő eszejárását, pusztai nyugalmit, alkalmazkodó képességét, maradi türelmét és sietős újjítvágyát, elfogadta kegyetlen, szívós, ravasz harczmodorát és érdekes védőgyűrűjét. Törzsszervezete minden szabadossága mellett eléggé összetartja és olyan keretté válik, a melyet szerencsés kéz összehúzhat, de a mely az egyéni szabadságot mindenként megvédelmezi. Szerencsés változásokat, a gyarapodást, nagy katasztrófákat, az elszakadásokat egyként kibírja, távol tartja magától a pusztai átkot a szézüllést, a letelepedés veszedelmét, a széthullást. Családi élete az egynejlőségre emelkedik: „férfiakban bővelkedő“. Ismeri az ázsiai halászat mindenféle készségét és fáját: a rekesztő és horgos, a kerítő és szigonyozó módját s a Duna mellékére hozza mint gazdag változatú és fogalmú ősfoglalkozást. Lovával, ökrével, kutyájával együtt elkísérik az ősi pásztor élet kellékei: a cserény, kunyhó, vasaló, állófa, messzelátó, tűzi szerszám, hurok, de vele maradnak egyszersmind a pusztai erkölcsök: szemlélődés, álmodozás, nyers erő, duhajság. Elkíséri a közös legeltetéssel fel szabaduló idő, melyet harci gyakorlatra, pusztító támadásokra, mulatozásra, énekhallgatásra, ruhája, fegyvere díszítésére, keleti fényűzésre és a közdolgok firtatására fordíthat. A bolgár, kozár és iráni népek kalmár, tőzsér, szatócs világában megismeri az adás-vevés, ipari foglalkozások, ötvösség, földművelés elemeit és vele szavait. Vándorútjaira magával hozza ősi ruházatát, népies ornamentikáját, ernyős szekerét, kezdeleges

háza elemeit, a székely kaput, a lovas temetés, növétele, kunyhóélet és sáttortanyaszás, vérszerződés és áldomás jellegzetes szokásait, a csin és vagyont, a prém és selyem kedvelését, ékszerei elemeit és szeretetét. Valóban a puszták szélsőségének és a hegyvidék szívósságának, a büszke rátartóság, éles szemlélet, türelmes befogadás és okos ellenállás embereként száll le az Ural mellől a síkra, a történelem vulkanikus talajára, hogy tovább és tovább, de előre is jutva *két lelkét* egységbe foglalja, belső tulajdonait és külső típusát gazdagítsa, erősítse és csiszolja.

A változásokra és konzerválásra egyaránt érett baskir-magyarságot több tényező tolhatta el eredeti helyzetéből. A szaporodás egyenes arányában fogyott legelője, a nomádolás nélkülözhetetlen feltétele. A déli törzsek, — közöttük természetesen a nevetadó megyer, magyar vezéri törzs is, — a gazdasági szükséglet szerint valószínűleg lassan a Volga mentén délre ereszkedtek és átkelve a nagy folyón, nyugat felé kanyarodtak. A szokásos vándorútak, a folyók közei, az erdős vidékek történelmileg kész nyílt területei *a dél és nyugat sajátságosan kombinált középirányára vezették, mint minden új haza elfoglalásánál későbbben is*. Ide vonzotta őket lassanként az a lakatlan erdős-pusztás öv, mely a nomád társadalmak szokása szerint a volgai bolgárok, burtászok és bessenyők területét elválasztotta a kozár állam érdekkörétől. Ebben a helyzetben említi őket a IX. századbeli Methodius-féle névjegyzék, mint középvolgai „hetumogereket“, hét törzsű, „heptaradici“ népet. A szétterpeszkedéssel új sors karjaiba vetette magát, távolodó elemei lassanként kizökkentek a bolgár hatás, szelid függés alól; a félnomád kozárságnak az északi sívár tengődést és a déli iráni kultúrát összekötő világa küszöbén, mely eddig sem volt ismeretlen előtte, az új viszonyok közepette friss benyomásokat lövelt lelkébe és a bolgár szárnyból önálló létre, cselekvésre unszolta. Ez időtől kezdve megindítja szapora betöréseit a kozár területre, mely sánczokkal, gyepükkel, utóbb várak építésével védekezik ellene is, a bessenyők ellen is. Azonban a természetellenes, túlságosan megnyúlt elhelyezkedés a nép zömében szakadásra vezet. Akár a gazdasági okok erősödő hatása, akár bolgár, vagy kozár beavatkozás, akár — a mi a legvalószínűbb — az úz-kúnoktól nyomott bessenyők támadása következtében *a magyarság két ágra szakadt*, mely természetesen nem az eredeti alkotó elemek szétválása, hanem a jól-rosszúl összeolvadt egység megfélemezése volt. Az egyik rész mint baskir, valami két ezer harczost szolgáltató tömeg urali hazájának természetes erősségei közt, bolgár kötelékben folytatta zártabb, egyhangúbb és zordabb életét. Bár bölcs Leo szerint „atyafiságnak és egymás iránt való érzelmeknek nincsen náluk tisztelete“, mégis Konstantinus szerint a visszamaradókkal az etelközi hazából is érintkezést folytatott. A másik rész, mely a IX. század első negyedében a nomád barangolások iránytűjét, a folyók futását

követve, a Don és Dnieper között fekvő „Előd pusztájára“, a bíborban született császár Lebediájába, a ravennai névtelen és a bölcsész, Livianus Onogoriájába bocsátkozott.

A népek minden lépése sorsfordulat, emelkedés vagy visszaesés. A magyarság e mozdulattal bölcsőjét, a keletet elhagyta és közeledett a nyugathoz, kibontakozása, haladása lépcsőihöz. De nevét, emlékét visszahagyta. A mongol időkben is találunk keleten Madsar személynevet s még Sejbbani őzbégjei között is találunk csoportot, mely magát madsarnak nevezi és e nevet a kizilek földjén tóra és folyóra ruházza. A magyar szavak közül kivándorlókat találunk a Kaukázusban, a leszkhgek, cserkeszek, osszetek, avarok nyelvében. Sokkal fontosabb azonban, hogy neve ismeretessé válik a történetjegyzők, a keleti és görög írók előtt, nem mint a tudományos kriptába leszállás előtt álló egyéniségé, hanem a mint új életet sejdítve, kelet és nyugot határán, a *keresztúton* valami fordulatra várakozik. A hirhede vált „Szavart“ névvel búcsúzik el gyermekkorától. A névnek kétszeres, egybevágó leírása dacára nem kereshetünk mást benne, mint a később jelentkező kabar szó romlott alakját, de minden esetre a kabar szó értelmét: lázadót, tovább vándorlót, elszakadót, melyet következetesen, a Lebediához fűződő, de csak állítólagos későbbi, újabb kettészakadás keletre, Persia felé visszament és a szavirokban keresett magyar csoportjára is hasonló értelemben ragasztott Konstantinus. A Lebediába bocsátkozó magyarok valóban elszakadtak: a maig is élő baskir testvérektől, az urali őshazától, a bolgár politikai közösségtől, az iráni műveltség forrásaitól, hogy arcukat a nyugati hazák ködében fekvő tájaira függeszték, nyelvükbe a szlávok új szókinsét foglalják, lelküket a kozárok és bizancziak nevelésének megnyissák és a nyugat szenvedélyes politikai áramlásaiba lépjenek. A gót, hún, bolgár és kozár elemekre hágva, a magyarság félszázados tartózkodása Lebediában kitűnő tanulmány volt. Ellenségből lassanként a kozár nép nyugat felé fordult fedezője, barátja, szövetségese lett: harczolt az ügyes gyám háborúiban kelet felé az európai kapuban tolongó törökség friss csoportjaival — gyökerei tehát nem szakadtak ki hirtelen a régi talajból, harczolt vitézi hajlamát második természetévé edzve a görögök ellen az alsó Dunánál, a szlávok ellen északon és a frankok ellen nyugaton — tehát lábát fokozatosan vetette meg az új talajon. Karja izmosodott, szeme nyitva állt. Két világot tekintett át gyorsan, szemesen. Egyszerre mérlegelhetette primitív, de egészséges, öntudata előtt a félnomad kozár társadalom és a fényes görög állam intézményeit. Az egyikben a laza szervezet bágyadt türelmét és egészségtelen terjeszkedését, a másikban az elfajulás mesteri eszességét és a békére hajlás fényűző puhaságát.

III.

E súlyos, de érlelő környezetben két kultúra olykor ellentétes, olykor párhuzamos taszításai között kifejlük az a magyar jelleg, melynek Árpád *egy lélekben* épen olyan tükrözötője, mint a nagy sziklának a kis darab törmeléke. Kifejlésében tanulságai elevednek meg. Itt alakul meg a bölcs Leo taktikusa, a könyörtelen fegyelem gépe és a szabadság békétlen egyénisége egy személyben, a kitünő lovas, a mesteri nyilazó, a kémlelések, csatatervek, előre-hátra robagások, cselvetések, üldözések kegyetlen, durva, könyörtelen embere. Itt formálódik az éghajlati szélsőségek, testi szenvedések erős lelkű türője, Abú Muszlim al Garmî és Abú Abdallah Dseihânî műveiből merítő, keleti irások nomádja. Nem megy át sem a fél-letelepedés, sem az állandó megülés formájába, hanem erősíti törzsszervezetét pontosabb nemi, nemzetségi (törzsökös szavaink!) tagozással, külön-külön álló vajdaságokkal, de szétbontja a matriarhális származású népet (nép=nő-fia) törzsek szövetségévé, mely a *dsile*, vagyis gyula szavára hallgat, de a *kende*, vagy öndő vezetése alatt megy háborúba. *Más a szervezete békében, más a szervezete háborúban*, holott alapjában mégis ugyanaz; békés megszállása harczi természetű, hadi beosztása pedig a békés állapot egyedein épül fel. Az egyik cenzalizáció, a másik decenzalizáció, függés és szabadság, vagyis a magyarság már ekkor is a paradoxonok népe. Leo szövegében merészen szembe áll a két ellentét: „Harczi taxisuk *erősebb* egyéb, skytha népeknél... Szoktak harcolni *egy főnök* vezérlete alatt... *Független* ez a nemzet és egyébkénti pompa kifejtése és gazdagsága mellett csak arra van *szorgalmatos gondja*, hogy a maga ellenségével szemben *vitézül viselkedjék*. Ezt a népet pedig, jólehet *egyetlen főnök uralma áll* (t. i. harciban), nem szeretettel, hanem *rettegtetéssel tartják féken* (függetlensége dacára). Nagyon búsulnak azon, ha valamelyikük a rómaiakhoz szökik át. Ismerik ugyanis nemzetüknek *állhatatlan voltát*.” Idegen szemlélet sokszor nem értette meg a magyar lélek ellentéteit. Pedig a magyarság küzdelmeinek eredményei éppen az ellentétek könnyed kapcsolatából fakadtak már a déloroszországi pusztákon is. Kicsi tömegét, önálló szerepét, egyénisége magvát paradox intézményekkel és életmóddal biztosította. Békében szabadon él, a törzsfők bizonytalan, két fejedelem névleges hatalma alatt; háborúban a könyörtelen fejedelmi és központi vezérlet mintaszertű hordozója. A sok háború észrevétlenül irányítja az erősebb közhatalom kiolvasztására. De a nomád élettel megőrzi legbecsesebb tulajdonságát, melyet később a nyugati államelmélet rohama között is megment, az egyéni szabadságot, szabad mozgást, — ezekkel fenmaradását még utazása időszakában, mert a *népek déloroszországi nagy csatamezején elpusztult minden korán megülepedett, fél-*

barbár típus, a kozár és bolgár. Sőt nomádolásának szabad formája sem véglet. Ok nélkül nem szökik ki füves, fás, vizes hazájából: kimozdulásai csak huszáros szilajságának, eleven izomerejének, szenvedélyes prédaszomjának izgatottsága, melynek lecsillapultával visszatér sátoraljára, szállására, a már majdnem hazaszerű területére. A harc így kalandból foglalkozássá, gazdasági intézménynyé válik és eredményeiből a rabolt ember már nemcsak kereskedelmi cikk egyedül, hanem a gazdasági termelés és a munkamegosztásnak is eleven gépezete. Hogy ideje maradjon harci tehetségei gyakorlására a nyári pásztorkodás és téli halászat szünetei között, foglyaival — mint *cselédekkel* egészíti ki *családját*, megalkotván így a *tat* rabszolga elemet, mely a földművelő és ipari munka terheivel a későbbi jobbagyság ősi rétegévé válik.

Szóval, a magyarság a kozár és rumi civilizáció veszedelmei között kicsi számának okosan felhasznált erejével, szerencsés ellentétekben szerzi meg fenmaradásának eszközeit, a törzsi szervezet, katonai fegyelem és gazdasági munkafelosztás óvatos biztosításában. Azonban az erőnek ez a sűrítése, az egyéni akaratnak korlátozatlansága csakhamar még teljesebb egyensúlyba helyezkedik; a lebediai nomádolás és törzsszervezet értékesebb, tömörebb fejlődésbe lendül. A IX. század kilenczvenes éveiben szerencsétlenség tódul a magyarságra. A kozár és uz szövetség ketté töri a bessenyő törzset. A nyugati ág, mely következetesen a magyarság nyomába kívánkozott, rázúdult Lebediára és kitolta az ott félszázad óta birtokló magyarságot. A nyers erő nem okozott nagyobb bajt, a csatavesztés kára inkább az északi törzseket érte, míg a Maeótis felé csak később és veszteség nélkül érezte hatását. A szállásairól első sorban és mindjárt kizavart rész inkább lassan, mint fejét vesztve áthuzódott, talán ekkor mérközvéen meg Kioy alatt az oroszokkal és „kúnokkal“ (?) a Dnieper jobb oldalára, hová fokozatosan követte a nyugvó állapotban maradt déli fél is. Tekintettel a csakhamar kifejtett nagy harcokra a Duna felé és Pannoniában, nem szabad a lebediai honfosztás alkalmából nagyobb vérvesztésre gondolnunk, még abban az esetben sem, ha igaznak bizonyulna, a mit joggal kétségbevonnak — az a közlés, hogy a magyarság kettészakadt és az elválók, az új „szavartok“ Persis felé költöztek. A magyarság a helyett, hogy gyengült volna, hirtelen nagyot lendített intézményein, magasabb szervezetbe foglalta össze őket és új hazáját már a besenyő szomszédság tapasztalatain, saját kárán okulva rendezte be. Ez alakulásban az új hazatágasabb, folyóktól jól tagolt földje, a szélesebb politikai látóhatár, a nyugati világáramlatok intenzívebb hatása és a veszedelmes helyzet éppen úgy közrehatottak, mint a nép saját, természetes ösztönei. A látszólagos balszerencsében különben más szerencse is lappangott. Eltávolodott a kozár szomszédságtól, mely a mennyire üdvös volt egy dara-

big mint minden idegen hatás, épen olyan káros lehetett volna bizonyos időn túl. Még egyszer és a legjobb időben, utoljára, de már kísérve az önálló gondolkodás adalékaitól, avatkozhatott ott a magyarság sorsába. A hazát vesztett nép így bizonyos mértékig önmagára maradt és ráutalva, hogy saját ösztöneiből dúsabban merítsen. E fordulópont jelentősége abban nyilatkozik meg, hogy — mikor a nomád népek szokása szerint kényelmesen beléphetett volna a bessenyő keretbe — nem csak politikai és etikai jellegét mentette meg, hanem a kozár szövetség homályos láncolatából kiszakadva, önelhatározása teljesen szabad állapotát *nemzetté való szervezkedésre használta fel*. A változásnak útja a fejedelemválasztás, eszközlője Árpád volt oly nehéz területen, melyet keletről a tömeges bessenyő, északról a szervezkedő orosz, délről a királyság állandó formájába lépett bolgár határolt és közvetve a régi kapcsolat révén meg a vénhedő kozár hatalom is igényekkel szemlélgetett. Nagy lelki erőre, körültekintő bölcseségre és szívós akaratra volt tehát szüksége. Az erőknek ama kifürkészhetetlen eredője, a mit az ember legszivesebben véletlennek, szerencsének, sorsnak nevez, megadta ezt is, a népben és vezérben egyaránt. Nagy elhatározások szükséges feltételei, a komoly terület, az alkalmas idő és a hatalmas egyéniség rendelkezésre állottak.

A szlávok „szögletében“, az „átszelő folyam neve után Atel és Kuzunak“, Etelköznek nevezett új szállásházában megkezdődött a folyók között a törzsek széttelepítése, a közös legelőknak talán nyílhúzással kiosztása, a halászhelyeknek állófával megjelölése, a természetes támasztékoknak, a minők Baskiriában az Ural erdős völgyei, Lebediában a Maeólis ingoványai voltak, a Kárpátok, Duna déltája és a Fekete-tenger felé való keresése és az utolsó, fedező csoportoknak kivonása az elvesztett Lebedia déli részeiből. A mint a berendezkedő munka véget ért, Lebedias, a közös vezérlet eddigi alakulása folytán az első törzs, a Nyéknak vajdasága mellett a *gyula* tisztét is betöltő jeles férfiú szabadjára engedte a harci féket. Álmos pedig szintén vitéz férfiú, ki törzsének, a Megyernek révén nemcsak vajda, hanem *kende* is egy személyben, ki az áttelepülés mozdulatának fedezője, hátvédője lehetett, szétosztván nemzetségeit a Dnieperre támaszkodó határvonalon, elfoglalta szállás birtokát talán a Duna felé. Ez a letelepedés azonban nagy eseményeket hordozott méhében, a látszólag megszokott cselekvés alatt nagy átalakulás tüze forrott. A lezajlott eset következményeit fontolóra kellett venni, mint ma mondanók, konzekvenciáit le kellett vonni. Változás szüksége érzett. Csakhamar a megoldás formája is könnyen adódott a kozárok beavatkozása révén.

Konstantinus erdekes, majdnem ötletes, részleteiben talán kiszínezett, elbeszélése a *lefolyt tényekről* azt a benyomást kelti, hogy a kozár hatalom még gyengülése pillanataiban is nagy terveket hánytorgatott.

A bessenyők rohamától, hegemóniája egészéről, lefejtett magyarságot még most is olybá tekintette, mint védelmi helyzetbe került, összezsugorodásra ítélt hatalmi keretének elemeit. A mint a lebediai magyarságon, mint tartozékán, átnyulva érezte karjának súlyát az előző évtizedekben az északnyugati irány felé eső szláv törzseken, úgy akarta most a bessenyőkön át az etelközi magyarságot is magához kapcsolni. Egyszerű, természetes politikai koncepció lett volna ez, ha megfelelő hatalmi nyomaték kíséri. Megvalósulásával szilárd egész képződött volna a Volgától a Kárpátokig és első sorban a kettészakadt bessenyők függő kérdése is megoldást nyert volna, két műveltebb társadalom összefogásában hamarosan elhelyezkedett volna nyers, eleven erejük. Kezdetleges népek józan, természetes eszéből fakadnak ilyen gondolatok, melyeknek nem kell olyan finom különbségekkel törődni, a minőket törzs és nép, függés és szabadság, önrendelkezés és szövetség fogalmai között mi teszünk. Azonban a kigondolás ezúttal is másként festett, mint a végrehajtás. A kozár politikának, mely már régóta kísérthetett, volt már kiszemelt barátja a magyarok között. A Nyék törzs vajdája és az egész magyarság gyulája, Lebedias még az előző hazában a khakántól előkelő kozár nőt kapott feleségül, hogy a kozár érdekeknek e belső viszony hatása alatt is segítségére legyen, hogy fia szülessen, kí a kozárokkal való összeforrasztást végrehajtsa. De a gyermek nem született meg. a bessenyők közbelépése az érdekközösség gyenge szálait széttépte és a magyarok a kozár keretből kiszakadva Etelközben önálló politikai élethez fogtak. A kozárság azonban a megváltozott és kedvezőtlenebb viszonyok daczára sem ejtette el tervét, *hogy a magyart magához hasonlóvá tegye és legalább a kozár szabású fejedelmi intézmény átültetésével egyengesse az utat hozzá.* Az etelközi megszállás után rövid időre „Chazaria fejedelme, a khágán, felszólította a turkokat, hogy küldjék hozzá hajón első vajdájukat“. Az első vajda alatt azt értette, kire „minden magyar hallgatott“, a béke és háború latolgatóját, a köztanácskozások bölcsét. Mert másféle elsőség is volt a magyarok között. A nomád társadalom kitűnően emlékezik a törzsrre, nemek sorára, eredetére. Bizonyos számok és sorozatok az érintetlen tekintély erejéhez jutnak. Sokszor a törzsek számaait fejezi ki maga a nép név is: hallunk *öt, hat* urgurról [uturgur és kuturgur], *tíz* ugurról [onugur], *kilencz* ujjurról [tokuz ujjur], *három, hat, kilencz* oghuzrol, *kilencz* és *harmincz* tatárról. A magyarság neve, a törzsfők száma még akkor is „hetumoger“, mikor a törzsek már nyolczan vannak; a kirgiz és turkomán ma is kérdi, *hét atyád kicsoda?*; a „negyven“ a mozlím keleten különös nyomatékú elismerés és a tatárok földjén ma is él a negyven madsar (kirk madsar) szállóige. Nem csodálatos tehát, ha Konstantinus pontosan megállapítja, kik a vitézek, az előljárók, „kangarok“, a bessenyő törzsek között és

feltehető, ha nyelvtanilag nem is tudta szabatosan a hét magyar törzs nevét leírni, sorrendjüket bizonyára gondosan, közjegyzői hitelességgel, magyar vendégéi [Termács gyula, Bulcsu karkhász] aggodalmas ismétlései szellemében jegyezte fel. A kozár khakán tehát gondolhatott az első vajda alatt a sorrendszerü „első“ törzsfőre, de a jelen esetben neki a *gyulára* (véletlenül az első törzsvajdájára is egy személyben) és főleg az előkelő kozár nő urára volt szüksége. Lebedias el is utazott és megkérdezte a khakántól: miért hivatta? „A khakán azt válaszolta: Azért hivattalak, hogy te nemes, vitéz és bölcs létedre mint a turkok között *első*, — *fejedelme* légy népednek, *nekem pedig engedelmeskedjél*. Emez pedig így felelt: Nagyba veszem irántam való kegyedet és hajlandóságodat. Elismerem, hogy hálámra számíthatnál érette; de mivel az *ily uralomra* képes nem vagyok, szavadat nem fogadhatom. Jobb lesz *utánam való* vajda Szalmutész (Álmos), kinek van *fia* Árpád nevű. Vagy Szalmutész vagy az ő fia Árpád legyen a fejedelem és *függjön tőled?*“ Ezekből a sorokból, kihagyva a diplomáciai finomkodással fogalmazott társalgást, kiolvasható a magyar törzsszervezet s vezérlés eddigi állapota és a kozárok szándéka. A hét törzs hadnagyai alatt külön-külön folytatta békés életét. Bajait, zsörtölődéseit a maga körén belől intézte el. A némi közös ügyeket, törzsi ellentétek elsimítását, a nemzetgyűlés határozatait, a háborúk és béke kérdéseit valamelyik — akkori emlékeink szerint az első törzs vajdája — mint kigondoló és ellenőrző, névvel nevezve a gyula intézte el. De a legfontosabb munka, a háborús vezérlés, a támadás és visszavonulás taktikai egységét nyújtó Megyer törzs fejére, mint az egész nép kendéjére nehezedett. Ő volt látható elől a támadó, hátul a védelmi helyzetben, azért a keleti írók szemében főkirálynak tűnt fel. Ez a kendesség volt a legszilárdabb intézmény, egy nemzetség, az Árpádok és egy törzs a Megyer joga, mely harci jellegével a törzsek bomló hajlandóságát némi középponthoz fűzte. Az Árpádok előjogai a hadban elől-hátul járáshoz vagyis a kende-tisztséghez még Kézai emlékezetéig is fenmaradt. Mikor Előd az utána való vajdáról, Álmosról szólott, nem mint a sor szerint való második törzs vajdát említ tulajdonképen, hanem mint a fontos kende méltóság hordozóját. Nem magyarázva ki többet a szövegből, mint szabad, csak kétséggel gondolunk arra, a mit pedig Kézai ősi adaléka támogat, hogy a kende méltóság félig-meddig az öröklésre oltott választás, illetve a választásba oltott öröklés szellemében szállott át fiura, testvérré. Előd nyomatékkal hangsúlyozza, az örökség jogán álló khakán előtt Álmos mellett fiát is. Talán nemcsak jelességére, hanem jövőendő kendességére is gondolt. Az kétségtelen, — harcias népnél nem is történhetett másként, ez a méltóság már erősen abban az állapotban volt, hogy a *gyuláét* háttérbe szorítsa, homályba borítsa, mert a *folytonos* harcok alatt már is predominál

tekintélyre emelkedvén veszedelmesen felébe helyezkedett minden addigi köztisztviségnek. Előd a khakán gondolatait hirtelen áttekintve csak Álmos tisztéből látta az új, centralizáló, már főhatalomnak nevezhető, fejedelemség kisarjadzását, mely a Megyer törzs örökölt súlya és viselőjének valamint utódjának személyi jelentősége miatt egyedül vállalkozhatnék az immár lehetetlen és kivihetetlen kalandra is: a magyarságnak a kozár hegemonia körzetébe való visszakalauzolására.

A látogatás tulajdonképeni lényege, a magasabb jogi szervezet szüksége élesebb világitásba jutott. Nyilvánvaló lett, hogy a zavaros patriarkális szervezeten szorítani kell és az egyéni szabadság e felszabaduló elemeiből megalapozni az új fejedelemség épületét — az egyeduralmi formák, a bolgár, görög, frank monarhiák küszöbe előtt. A kozár ötlet meghallgatásra talált, azonban a körülményektől szabályozott más alakban, nem erőszakos kölcsönzéssel, hanem a megelőző fejlődés alapján. Minden születő élet régi, ismeretlen korban gyökerezik; a gyermek, az idő legfrisebb sarjadéka, messze eső, kinyomozhatatlan ősök szempillantásában és kézszorításában rejtőzött. Az új magyar fejedelemség alkotó elemei is már régóta megvoltak, keringtek. A törzsfjedelmek, gyulák, kendék erőfeszítései századok alatt megszülték a magyar szükségletnek megfelelő elemeit. Csak az volt még hátra, hogy egységbe foglalják össze őket. Mikor a kozár fejedelem emberei megmagyarázták a magyar „község” előtt a dolgot, „a turkok úgy ítélték, hogy jobb lesz Árpádot tenni meg fejedelmöknek... Meg is tették... a kozárok szokása és törvénye szerint pajzsukra emelve (Árpádot)... Mai napokig az ő nemzetségéből válik Turkia fejedelme”. A választás után a hét vajda: „saját vérüket pogány szokás szerint egy edénybe csurgatva, megerősíték az esküvést”, biztosítván a törökség, első sorban a kozárság, szokása szerint Árpád családjának a nagy fejedelmi hatalom előnyét, az új parancsolóval szemben pedig a törzsfők bizonyos mértékű jogkörét és minden harczosnak igényét a zsákmányban való részesedéshez. Sem a kozár kapcsolatról, sem a kozár khakánság másolatáról nem esik új szó. A minek megkellett lennie, megtörtént, a hogy a fejlődés előszabta; de az idegenből jött biztatással nem került át egyszersmind idegen intézmény, sőt „szokás, törvény” sem. Mert a paizsra emelés nem egyedül kozár, nem is kizárólagos turk, hanem általános nomád szokás, sőt abban az időben már meg sem élhetett a khakán méltóság szigorú czeremóniákkal elzárt, fárasztó udvari világában. Mindenesetre az a fontos és lényeges, hogy a háreméletbe utalt, pompázó kozár árnyékfejedelemségtől szigorúan elütő új magyar fejedelmi intézmény nem lett egyéb, mint a kende hatalom megduzzasztása, vagyis ugrás nélkül való természetes alakulat, emelkedés. Az egyszerű, józan reformáció és észszerű közgondolkodás a vérszerződés két elfogadható

pontjából — a fejedelmi tisztség örökletességéből és a zsákmány egyenlő elosztásának szabályozásából is kiolvasható. E két dologban nagyon rossz és veszedelmes példák környezték őseinket — hatás nélkül. A besenyőknél „az a régi szokás és törvény, hogy a méltóság nem háramlik fiakra vagy testvérekre, hanem elég, ha a fejedelmek addig uralkodnak amíg élnek, haláluk után pedig unokabátyjuk vagy azok fiai következnek“. A kozárok pedig „midőn zsákmányra találnak, azt egy rakásba összehordják a táborhelyen uralkodójuk előtt, ki ebből mindazt, a mit bírni kíván, megtartja, a többit a katonák között kiosztják“. A magyarság a két nép szokásait jól ismerte, de nem követte. Természetes eszét egyik sem rontotta meg demoralizációja veszedelmével.

IV.

Árpád személyének komoly jelentősége akkor érzik ki erősebben a homályból és ködből, mikor felmerül a kérdés, micsoda közel és távol eső következményekkel járt az átalakulás, a „forradalom“? A nomád társadalom olyan sajátkezű tükörhöz hasonlít, mely a képeket, változásokat az eredetnél kisebb méretekben veri vissza. A fontos változások, a nagy forradalmak tulajdonképpen egyszerű változásoknak, kis forradalmaknak festenek. Gyors könnyűséggel és többnyire rázkodtatás nélkül állanak elő. A felforgató gyökeres átalakulásnak a gazdasági rendszer szívós ellenállása sokáig utját szegi. Árpád nagyfejedelemsége is olyan természetesen emelkedik ki, hogy eleinte külsőleg alig különbözött a régi rendtől. Pedig nagy, hatalmas változást jelentett, melynek következményei századokra szóltak. Többféle hatalom egyesült benne, a vajdáké, a gyuláé, a kendéé forrott össze, de akadály nélkül és gyorsan, hiszen Előd a kezdeményezés sugallta önkéntes elhatározásból, Álmos pedig természetes hajlamból lépett a háttérbe. Az Árpád vitéz kezétől irányított szapora harci vállalatok igazolták és siettették a változás észrevétlen megerősödését. Ezentúl a gyakori háborúban és a ritka békében egy fő gondolkozik, egy ajak parancsol, egy kéz méri a legfőbb igazságot. A törzsek fejei, — hogy úgy mondjuk — inkább magánjogi célok, gazdasági, családi esetek eligazítói lesznek, míg a harcban csak mint alvezérek, taktikai egységek parancsnokai, működnek és ritkán, szükségből, a nagyfejedelem rendelkezéséből jutnak önálló feladathoz. A törzsi szabadság az egészre nézve alig észrevehetően megszorul, mert ezentúl nem szórványos, hanem állandó köz, nemzeti célok szolgálatába kerül. A fejedelem hatalmát érzi mindenki, mikor már nemcsak magától, vagy különösebb előkészület nélkül, hanem a fejedelem parancsából, tervszerűen kell ragadnia fegyvert és jönnie „isten és a magyar nép szavai szerint“ a hadi megállapodások hallására. A régi

és új rend között talán az fejezné ki legjobban a különbséget, hogy eddig a tervszerű népélet ritkán jelentkezett, most pedig a partikuláris elhatározás szórványosan érvényesült. Az intézményes következményeket részben az eddigi köztisztviselők eltűnésében, részint fontosságuk eltolódásában nyomozhatjuk. A kende hivatal teljesen elenyészett, Árpád mint Álmos fia az új fejedelemségbe olvasztotta és csak mint nemzetségi és egyéni név bukkan fel a későbbi időben. A jövő karkházzal való egyeztetése nem sikerült és erőltetett dolognak kell tartanunk minden olyan alkalmazását, melylyel egyik-másik önálló szerephez jutott későbbi magyar vezér ideiglenes szereplését jelölik meg vele. Valahányszor a fejedelem mellett, helyett, detasírozott alkalmazásban vezérre volt szükség, a fejedelem fiai, rokonai, megbízottai és csak kései elfajulás idején választott vezérek, de nem állandó kendék igazították a hadak dolgait. Ellenben bizonyos, hogy a gyula intézmény, örökletessé válva (úgy látszik Árpád családjának egyik mellékágában), a királyság koráig fennmaradt, sőt a vajda név a gyulák földjén Erdélyben él még hosszú ideig az ősi határőrzés, földközösség és társadalmi szervezettel egyetemben. Későbbi fejtegetések igazolni fogják, hogy e maradványok a gyula tisztség változott jellegét, rendeltetését tükröztetik. Árpád előtérbe lépésével a gyula ősi jellegéből kivetkezett és alsóbbrendű katonai hatósággá változott. Egykori hatalmának elemeit Árpád saját méltóságába olvasztotta, de mint a hagyomány tiszteletétől környékezett szervezet az új fejedelemség igazgatásában használta fel: távol a középponttól az előörsi vonal intézője, őrnagyaként szerepeltette.

Árpád nagyfejedelemsége tehát az eddigi tágabb keretek összehúzósa, az eddigi szétszórt tényezők egybefűzése. Sem a lényeg, sem a forma látszólag nem szenvedett nagy változást. *Eddig más volt a magyar békében, háborúban.* Ez a különbség most elenyészett. *A magyarság ugyanaz lett békében, a mi eddig háborúban volt.* A hadi állapokra fordított békeszervezet azonban nemcsak változott, hanem maga is változtatott. Első sorban a hadi szervezet látta hasznát, mely iskolázottabb, tömörebb, megbízhatóbb elemeket kapott. De nagy volt ez alig érezhető és mérlegelhető változás a jövő fejlődés szempontjából. A közösebb, áttekinthetőbb, hatásosabb célok felé fordított nép nemzetté lépett elő. A csirázó főhatalom és nemzet megszokott jogai, megszabott kötelezései már csak állandó házára szorultak a nomád szállás helyett, hogy az állam szilárd fogalmával jelzett állapotba jussanak. Szerencsés keret, mely könnyen tágul, ha nekilendülés születik a közösküzdelmekből, aggodalmasan összeszűkül, mihelyt az egyéni szabadság túltengése szétakarja repeszteni.

A most még inkább ravasz, agyafurt, de jövőben politikus nemzet előtt tehát ez a forradalom olyan egyszerűnek és természetes-

nek látszott, mint megülledett vallási tételei, ösztönei, vagy szokásos öltözéke. A kemény kezű vezérlet, a bölcs rendelkezés újsága alig okozhatott nagyobb ellenmondást. Az állhatatlan elemek, mindig akadnak ilyenek gyorsjárásu lovas népek között — bizonyára el-kiszökdös-tek kozár példára görög zsoldban szerencsét próbálni, azonban nagyobb mértékű kiválást aligha tétélezhetünk fel. Ha a „szavartok“ visszamene- telét ez események kapcsolatában is említéné Konstantinus, éppen úgy kétségbe kelle vonnunk, a mint azt a lebediai honfosztás idején felté- telezve is hasonlóképen elvetettük: a keletet elzárta a bessenyő és kún, a nyugat még inkább érdekes, mint ismeretes, inkább kihívó, mint vonzó volt előtte. Kivándorlás egy felé sem csábított. A nagyobb tömegű szecessziót pedig az Árpád személyében képviselt öntudatos középponti hatalom bizonyára megbosszúlta volna, mint Attila már az egyes szökéseket is megtorolta. Mondai anyagunk elbeszélése Álmos megöletéséről Erdély határán sejtett ugyan valami erőszakos fordulatot, de a fejlemények ezt nem igazolják. Bizonyos, ha történt valami, baj nélkül, gyorsan zajlott le. Egy fontos körülmény pedig határozottan azt bizonyítja, hogy a változás a közszükségből megérve és megérelve önkénytelen állott elő. A baskir, turk, unгри megjelölésű magyarság saját termelésű nevére gondolunk. Az egész *magyarság*, a nemzeté egyesi- tett nép nem Árpádról, e magasabb fejlődési állapotba vezető embe- réről nevezi el magát, miként egészen hasonló körülmények között a húnok sem Attiláról, de a mint ellenkezőleg Szeldsukról, Csagatairól, Ozmánról, Nogairól és Özbégről a név népükre, a szeldsukokra, csaga- tajokra, ozmánokra, nogajjokra és özbégekre átszállott. A hol a nem- zeti főhatalom alkotó elemeiben előbb van meg, mint a nagy reformá- tor, ott a régi név már kerete mind a kettőnek. A hol a fejedelem kinő népe tömegéből, nem pedig a nép nő fejedelméhez, ott a nagy változások éretten hullanak az idő ölébe.

Árpád csak kinőtt a magyarság zöméből, a mi nem kisebbítése jelentőségének és nem fokozása népe értékének. Hiszen, a mint először jelenik meg történetírói kalauzolás mellett a história díszletei között, jellemzésének színezése mások rovására történik. Jelesebb, mint atyja, jelesebb mint a kipróbált „első vajda,“ Előd. Önmagában is értékes megkülönböztetés. De a drámai gyorsasággal változó szintéren e mel- lett még rögtön az első sorba jut, mihelyt az új viszonyok vitéz, körül- tekintő, bölcs embert kívánnak, nem az öregség jogcímén, hanem a férfiasság varázsával. Konstantinus erről szóló egyszerű mondokája egy kötet jellemrajznál többet beszél. Jelentí, hogy Árpád népe tövéről való, hogy a gyors meggyökereztetés záloga, hogy irigység, ellenmondás egyszerű lefegyverezője a történelmi pillanatokban. A mint az új magyar nemzet sorsa változik, messzevágóbb lesz, fényesedik, — itt az Attilák,

Bajának emlékei, évezred óta gyarapodó nomád kurgánok és a szűk világfelfogást tápláló szláv volosztok és gorodistyék közepette, a nagy római birodalom romjai és Nagy Károly ormótlan országának cserepei előtt, egyszerre világos lesz előttünk, hogy Árpád jó munkára született. Több mint druzsinak, trustek, gefolgenschaftok vezére. Izmos karja, erős szeme, nyugodt idegzete egy összeforrasztott népnek, meiy látszólag csak üzve, tényleg hivatást érezve előre és nagyratör. A rohamosan alakuló, nehéz helyzetek között már az ő *személyes* feladata, a mít a törzsek eddig közös munkával és közös felelősséggel végeztek: a beolvasztás, konzerválás, a politikai és gazdasági élet hullámzásainak szemes vizsgálata, a történelmi erők bonyolult változásainak óvatos kihasználása, a népösztönök kemény irányítása és idomítása. Mint minden élesen megszabott keverék nép politikusa nem lehet más, mint a minnek a görög császár fényes, a krónikák száraz vonalai között *egyénilig* szemünk elé lép: munkabíró és ravasz, szigorú és következetes.

Az átalakulás *szüksége* és az átalakulás *végrehajtása* pillanatától az etelközi nép magasabb történelmi életet él. A nemzeti egység és középonti hatalom kiemeli abból a helyzetből, mely csak ötlepszerű vállalatok hajszolásában merül ki. Ezentúl nemcsak szláv vadászatra jár a környékre, hogy tatját szaporítsa és kereskedelmi cikként Kercs vásárraira dobja görög szövetért, szőnyegért, hanem szerepet követel magának minden nagy harcban is, melyet különböző népek és fajok vívnak a mai Magyarországon és körülötte életfentartásért, hatalomért, zsákmányért. Valamennyi többé-kevésbé érdekelte őt, mint szomszéd, jövőendő ellenség, vagy szövetséges. Etelközi hazájának északi nyílt öve ráutalta, hogy figyelemmel kísérje a varégek, szlávok nép- és államszervező munkáját; és valószínűleg inkább most, mint Lebediából való kivándorlása kapcsán tűzött össze velük keményebben. Nyelvünk nagyobb változásai mindig harcokra, a harcz nyomában járó beolvasztásra, gyarapodásra mutatnak. Szláv kölcsönszavaink vizsgálata, jelenlétük a székely beszédben figyelemzetnek bennünket, hogy Etelközben komoly szláv behatás lepte meg a magyar nyelvet, a mi a rabszolgák erős közvetítésére és megelőző háborús összeköttetésre mutatnak. A nomádolásban lappangó lassú kiterjeszkedés, az a természetés törekvés, hogy a szállás hegyhez, tengerre támaszkodják, a Kárpátok felé fordította a magyarság nyugati félkörét, a mint azt tudatosan, támadásra készülődve, számuk sokaságánál fogva nagyobb kiterjedésben századok multán a tatárok cselekedték. A lovas nép kíváncsisága és prédaszomja előtt nem sokáig állottak őrt a Kárpátok, mint nemsokára az Alpok és Pyreneusok sem. A hegyjárás és rengetegegek meglakása különben nem volt ismeretlen magyar, bessenyő és kún előtt. A gyimesi és radnai szorosok járatlan útjától tehát nem sokáig rettentek vissza. Előttük hún és avar, utánuk bessenyő és kún

jártá, sőt a családdal, szekérral utazó tatár is átvergődött rajta, ha más-ként nem, a folyók ágyában vágott ösvényeken, felgyújtott erdőkön át törve célja felé. A magyarság hadi vállalataiban csakhamar szerepet játszottak a Kárpátaljának különböző részei. Előbb Erdélybe, hol avar maradványok, szláv zsupák tengtek-lengtek, gepída töredékek és bolgár telepek bányáskodtak, nézegettek be az állattenyésztésben nélkülözhetetlen sóért, utóbb a vereckzei szoroson keresztül kémlelték, pusztították a bolgár nagy alföldet, a morva kis síkságot és a frank Pannoniát. Ismeretessé lettek a viaskodó Arnulf és Szvatopluk előtt, mindkettőt felváltva segítették egymás kölcsönös gyengítésében és mintegy tervszerűen megakadályozták vagy legalább is nehezítették a távol szomszédságban szilárd hatalom, rendszeres államélet meggyökerezését.

A világlátás e tapasztalatai között Árpád serege összetömörült; kicsi, de kemény magvában vonzó és taszító energia halmozódott fel. Sajátságos módon a nomád társadalmak egy törvényszerűségét demonstrálta, amit a germánok története is szemléltet, a kis, de jellegzetes, egyéni csoport hasznát, életrevalóságát a nagy tömeg felett. Bizonyította, hogy a hún-áradat százerei tömegükben, nehézségükben a felbomlás, megsemmisülés csiréit hordozták; a nomád népek francziái, az avarok könnyelmű mozgékonyosságukban a lassú erőtlenedés, elfajzás kiszemeltjei voltak. A magyarság közbeeső példát szolgáltatott: a jól vezetett, eszesen gondolkozó, okosan befogadó, mozgékony, rugalmas kis tömeg eleven küzdelmeinek célszerűségét.

Az új szervezet és szerencsés erőpróbák első vonzása volt a kozár polgárháború menekültjeinek, a kabaroknak, „lázadók“-nak csatlakozása. Konstantinus tartotta fenn számunkra ezt a fontos eseményt. „Pártot ütöttek az uralom ellen és a belső háborúban az uralom kerekedett felül és némelyeket közülök levágatott, a többi a ki elmenekült, elment és a turkokkal együtt lakott a bessenyők országában.“ E sorokat különféleképpen magyarázták. Ujabb történetírásunk az utolsó szavakból azt olvasta ki, hogy ez a csatlakozás még Lebediában történt és az új elem a magyarokkal együtt „elment (t. i. Lebediából) és a magyarokkal együtt lakott a későbbi bessenyők országában“. Ez a nézet nem tartható fenn. Egyrészt a menekülőknél nem volt kívánatos az elhagyott szervezet közvetlen szomszédsága. Másrészt a császári történetíró a kabarság esetét akkor iktatja be eszmemenetelébe, mikor már a magyarság Lebediából való kiköltözését, a fejedelmválasztást, a bessenyők elhelyezkedését Etelközben, e föld folyóit elbeszélte. Eszmetársítása csapását bizony felismerhetjük. A csatlakozás Etelközben a fejedelmválasztás után folyt le, mert a bessenyők és az etelközi folyók kapcsán jut eszébe. Az új magyar társadalom vonzóerejére az egymásutánnak ez a megállapítása elsőrangú bizonyíték. A kabarok a hová és mikéntet keresve, sem az úzok,

sem a volgai bolgárok, sem a bessenyők nagyobb tömegét nem találták kívánatosnak, első sorban elhelyezkedésük, másodsorban természetük miatt; de áttörve a lebediai déli pusztaság bessenyő szállásain a magyarsághoz járultak, melynek társadalmi szervezettsége és emelkedő súlya a mellett buzdított, hogy érdemes az ő sorsával összefűzniök a maguk végzetét. Ez volt a *magyar nemzet* első nagy meggyarapodása, mely azonban kellő felhasználás nélkül értéktelen, sőt veszedelmes bővülés lehetett volna. Az új szervezet az első alkalommal is, mint később annyiszor, czélszerűen értékesítette ezt az új törzset, három nemzetségével. A nomád népek életviszonyai és szokásai mintegy készen kínáltak a megoldás módját. Ismételt példánk van arra, hogy a sok elemű vándornépeknél, melyeknél az erkölcs a hadi szövetség és fegyelem korlátjáig terjed, a csatlakozó, hódoló, vagy szövetséges elemek a szélekre, végekre — későbbi elnevezéssel székekre kerültek, mint a basakirok a bolgár, a magyarok a kozár együttélés korában, az avar maradványok, bessenyők és székelyek Magyarországon. E jellemző turk szokás még a tatárok sokkal magasabb rendű, szívósabb hadi szervezetében is feltűnik, de már bizalmatlanságtól módosított formában: a meghódított elemek elől mennek rohamra, nem mint bajtársak, hanem mint vágóhidra szánt áldozatok. A magyarsághoz hasonló népek a csatlakozókat eleven védő övnek alkalmazták, mint az egész zöm egyenjogú részletét. A félnomád népeknél helyette, vagy kiegészítéséül sánczok, árkok, ösvények majd várak (mint a kozároknál), vagy györök (hringek, csíglák) jelennek meg (mint az avaroknál). Az eleven barrikádot, a pusztai államoknak ezt a nélkülözhetetlen szükségletét — tételes kútfőre, a bíborban született görög császárra hivatkozva — legtisztábban a bessenyők etelközi elhelyezkedésében szemlélhetjük. Mikor Konstantinus róluk szóló tudósításában megnevezi kerületeiket, fejedelmeiket, a törzsek szállásait, a három „kangár“ törzset, vagyis a derekasabbakat és nemesebbeket hazájuk határaitra teszi: a Kuartzi-szurt Lebedia, felső Gylát Turria (Magyarország) és Jabdiertimet a Rosziának alávetett országok felé. Hasonló elhelyezkedést kell a magyarságnál is feltételeznünk. Kisebb száma miatt csak egy törzsrre, a Megyerre háramlott a határvédés szerepe, mely a harcban a sereg elején és végén menetelt, mint a „kangárok“ is mindenütt elől vannak, sőt olykor csak ők említetnek az egész bessenyő nép helyett. Kéziből, a hagyományok finom latolgatójából, bizonyíthatjuk, hogy mind a két hivatásnak, a nyugvó és menetelő, biztosításnak emlékezete sokáig fennmaradt. Az előbbit bizonyítja: hogy Attila a világ négy tája felé őrszemeket rendelt; az utóbbit Árpád nemzetségének a harcban való kiváltsága. Valószínű, hogy a magyarság adta örvonal csak egy irányban zárta el a szállásokhoz vezető útvonalakat, azért helyezkedik el oly óvatosan a magyar nép természetes védelmi övek

közé, Lebediában a Don, Maëotis és Dnieper, Etelközben a Dnieper, Kárpátok, Duna-delta és Fekete-tenger közé és azért pusztit el mindent több napi járó földre maga körül a török-tatár és germán-törzsek hagyományos szokásával hasonlatosan. A kabarok csatlakozása előtt nem ugyan önzetlenül, hanem hadászatilag fedezetlenül maradhatott, vagy az északi vagy a déli határ széle és így kabarok nyolczadik törzsét a hiány pótlására fel lehetett használni. A kabarok ugyis az új szervezetben hamarosan elhelyezkedtek: a magyarokkal összebarátkoztak „megtanították a turkokat a kozár nyelvre és a mai napig azt a nyelvjárást használják, de a mellett tudják a turkok másik nyelvét is“. A tudósítás további szavai világosan tanuskodnak, hogy a kabarok egyelőre a Megyer-törzsszel együttesen a szélek védelmében részesedtek: „mivel ők a háborúban a nyolcz törzs közül legbátrabbaknak és legvitézesebbeknek mutatkoztak, őket választották, hogy a háborúban elül járjanak“. Feltételezhető és fel is tettük, hogy a határok biztosításának jelentős munkáját a fejedelem egyik segítőszervére, az új és megszorított hatáskörű gyulára, valószínűleg Árpád családjának egyik tagjára bízták és így a szélekre telepített kabarok is az ő rendelkezése alá jutottak. Ezzel a magyarázattal baj nélkül értjük meg, az idevágó tudósítás értesülését arról, hogy „*egy fejedelmük* van a kabarok három nemzetségének“ és hogy a bolgárok ellen segítséget kérő görög követ „a turkok *fejedelmeivel* Árpáddal és Kurzánnal“ találkozott, tanácskozott.

E tanácskozás a magyar nemzet történetében a sorsfordító esemény szerepét játszta. Kiindulópontja lett balladai gyorsasággal leperdülő jeleneteknek. Az egykori görög ellenségnek baráti szövetségért való kopogtatása egyelőre azt jelentette, hogy a hadi szervezetnek számban, hatásban, czélszerűségben történt erősödése a magyarságot számottevő tényezővé emelte. A mint azt bölcs Leo császár taktikája ki-domborítja, a magyar sereg a dunai bolgárokéval egyenrangúvá lett és mint a bessenyő-bolgár társulás bizonyítja, a bessenyők nyers sokaságával szemben is egyensúlyba jutott. Az élén álló nyomatékos vezérlés arra képesítette, hogy miként nyugaton a 892., 894. években a frank és morva érdekek széttolásában fáradozzék, most éberrel ügyeljen a bolgárok mozdulataira és a bessenyők nyugat felé igyekező terveire, A természetes gyarapodás, a Magyarország felé fordulás félkörívének lassú megnyulása különben is követelte Árpádtól, hogy állásait az Al-Duna felé délre, a Duna mentén nyugat felé előbbre és előbbre tolja, miként egykor az avarok, későbbben a bessenyők és kúnok cselekedték. *Arra felé* feküdt az új kereskedelmi és műveltségű áramlatok czen-truma, a ragyogó, puhultan heverő Görögország. *Arra felé* tátongott egy terjedelmes pusztai vidék és mögötte a kapu a nomád népek zaklatott kikötőjéhez, a mai Magyarország felé. Árpád nemzetének e lassú, óvatos

továbbfejlesztése összeütközésbe sodorták a magyarságot a bolgársággal: az állotta útját Bizáncz és Pannonia irányában egyaránt. Mint a legegyszerűbb bizonyítás következtetése oly bizonyos, hogy Árpád természetes eszének szívesen kellett fogadnia minden alkalmat és kínálatot, mely összeütközést fejleszthetett közte és Simeon bolgár czár között.

A 893—894 évben, pontosan nem tudjuk, a bolgárok nem először és nem utoljára háborúba keveredtek a görögökkel. Hívás nélkül is, önmaga iránt tartozó kötelessége volt a magyar nemzetnek, hogy veszedelmes szomszédjának rovására a küzdelembe avatkozzék. De hívá tehetette. A barbárokat egymás ellen századok óta következetesen kijátszó bizánczi politika ezúttal sem volt hűtelen hagyományaihoz. Leo görög császár úgy gondolta, hogy „az isteni gondviselés a rómaiak helyett a turkokat keltette fegyverre a bolgárok ellen“ és bár tudta, hogy „a turk törzsek álnok, határozataikat palástoló, barátságot nem kereső, bizalmat nem érdemlő népek . . . szerződéshez és kötéshez magukat nem tartják“, mégis Árpádhoz fordult segítségért. A nomád-sátor fia keveset beszélve, zárkózottan, gyanakvással fogadta az ajándékokat, a meghívást, de belement az ajánlatba, mert jó zsákmány kínálkozott és érdekei parancsolták. Kalandszerű vállalkozásról vagy próbáról lévén szó, csak csapatot küldött egyik *fia*, a „levente“ vezetése alatt. Ez görög hajókon kierszakolta a Dunán való átkelést és csakhamar súlyos csapásokat mért a bolgárookra; míg a görögök is megtették a magukét, két-három csatában megalázta az ellenséges fegyvereket. Árpád nyugodtan mehetett egy másik csapattal kalandra, talán a pannoni bolgárok, talán a Bizáncz felé törekvő oroszok ellen északra. A kievi csata, melyet a Nestor-féle évkönyvek említenek és a melyet a „magyar hegy“ (ugroskoje), „magyar mező“ (vengerskoje) sokáig emlékezetben tartottak az oroszok között, valószínűleg akkor játszódott le. Az erőknek ez a megosztása azonban hiba volt, nem rövidlátás vagy vakmerőség, hanem olyan feltevések folyománya, melyekre a következmények ráczáfoltak. Szándékosan mondjuk az erők megosztását és nem az egész hadierő kettéosztását. Mert a magyarság soha sem használta fel egész hadi létszámát külső vállalatokra, a tudósítások örök hátrahagyásáról szólnak és nép, mely minden csatájában tartalékról és a poggyász fedezéséről gondoskodott, a tanyák védelmét sem hanyagolhatta el. Még az emlékezetes jelentőségű nagy riadei és lechmezei csatában sem volt jelen az egész magyarság; ha ott lett volna, egész hatóereje egy csapásra megsemmisül. Csakis védelmi háborúban, az ország területén belől csoportosította egész hadi erejét, mint azt a 907. évi pozsonyi csata és Béla vezér harczainak visszavonuló mozdulatai — a gyülekező erők felvétele és az országos tartalék felhasználása érdekében — meggyőzően bizonyítják. A bolgár háború idejében is, mikor pillanatnyi veszedelemtől tartani sem lehetett,

a magyar sereg egy részleges hányadának otthon kellett pihennie. A java azonban két felé hadakozott és ebből a megosztásból, a szokásos elővigyázat dacára szerencsétlenség született: az etelközi haza elveszett.

A keleti népek hadi-taktikájának egyik alapelve „hogy nem hagyjanak fel a harccsal... ha az első csatában megverték őket; a míg csak tökéletesen meg nem aláztattak, *sokféle módon* iparkodtak ellenfelökre csapást mérni“, vagy a mint a turkumánok ezt ma kifejezik: „kétszer próbáld, harmadszor fordulj meg“. A bolgárok is elvesztették az első küzdelmeket, de nem csüggedtek. Csel vagy véletlen a magyar és görög csapatok összeműködését megzavarták. Az ingadozást a bolgárok javukra fordították és a „levente“ Árpádfiú seregét megverték, a Dunába vagy a Dunántúlra szorították. Sőt megtámadottakból támadókká lettek. Kezet fogtak a lebediai bessenyőkkel, rajtütöttek az etelközi tanyákon is. Néhány napi harcz után az etelközi szállás-haza elveszett, a keletről és délről jövő szorítás kizavarta a pihenő tömeget. Javarésze a *koš*: asszony, gyermek, cseléd, marha az őrvonal fedezése mellett északnyugati irányban futott a folyókmenti útnyomokon a bessenyő elöl, másik része, mely a Kárpátok karéja felé esett, a bolgár támadás nyomása alatt a legközelebbi menedékbe, az erdélyi hegyek erdőibe húzódott. A harcosok védték magukat, a mennyire lehetett, sőt az ellenmondó források dacára hinnünk kell, hogy Árpád hazatért serege is csatát vívott, de eredménytelenül, a meglepetés fölényével villámgyorsan járó ellenségek a magyarok „családjait teljesen (?) elpusztították és az *országot őrző turkokat* csúnyán *elkergették* onnét“ és „a bessenyők megtámadván a turkokat, *kiűzték* őket *fejedelmöikkel Árpáddal együtt*“. Kétségtelen, hogy a csapás nagy és döntő volt, sok jó vitéz életébe, sok család pusztulásába, a „marha“ javarészébe és a haza feladásába került, azonban vérfürdőről, a magyar családok teljes megsemmisüléséről nem szabad beszélni. Hamis a kép, a mit festeni szoktak, hogy Árpád hazajutva mindent romban, mindenkit leölve talált. A nomád nép éppen oly gyorsan menekül, mint támad. Maga a megrohanás nem volt egyöntetű, nem lehetett egyetemes a pusztulás sem. A nyugvó csapatok és a bolgár háborúból visszatért töredékek a magyar hadi taktika szellemében bizonyára a végsőkig ellenállottak, mialatt a vezetékek lovakon és ernyős szekereken a harcon kívül álló népség idejében menekülhetett. Az a körülmény, hogy a magyarságnak annyi idegen nép között faji jellege még a freisingi püspök koráig is élesen fennmaradt, egyenest kizárja azt, hogy az asszony népség, a specifikus faji jelleg megőrzője és továbbápolója egyszerűen elveszett. Harcz nélkül, kényszerítő ok nélkül a magyar nemzet ezt a hazáját sem adta fel. Klasszikus bizonyítékot találunk erre a nyugati forrásokban, melyeknek egyike a bolgárok veszteségéről, igaz, hogy képtelenül túlozva (20,000 halott), de mégis vesz-

teségéről emlékezik meg. A harcban pedig, mint említettük, talán késve, talán idejére érkezve, Árpád serege is részt vett, hiszen Konstantin szerint vele együtt verték ki a népet és semmi okunk sincs arra, hogy ebben költői képet keressünk. A csata nem sokkal volt véresebb, mint az, melynek árán a bessenyőknek engedték át Lebediát. A szélek bizonyára sokat szenvedtek, főleg az a rész, a mit a bessenyők azonnal birtokukba vettek Lebedia szomszédságában. De a vereség nem volt megsemmisítő hatású. Sőt ellenkezőleg. Érdekes tünetként a hazavesztésben a magyarság erejének egy negatív bizonyítéka rejlik: eddig a bessenyő egymagában erős volt, hogy a magyarra döntő csapást mérjen, most csak a bolgárokkal szövetségbe tudta ezt megtenni. A menekülők ereje elég nagy, hogy új hazát foglalhasson, melylyel azután sem bessenyő, sem kún nem mehet többé végzetes birokra, hanem erején vagy megtörik, vagy beolvad. A nemzetté keményedett, egybeforrott magyarság Európa keletéről annak közepébe hajtván a turk népek leggyengébb szárnyából a legerősebbé válik. A hierarhikus sorakozásban eddig a turkság leggyengébb eleme a nyugati (magyar), a legerősebb a keleti (a kún) volt. Egy század, aránylag perczenetnyi idő, alatt a tapasztalati intézmények, lassú előtörés, érlelő megszállás, ügyes lebegés az események felett és nem egyedül a jószerecse a mérleget teljesen felbillenti. A nyugati szárny a legerősebbé fejlődik és államot szervezve az őt szorító, de mindinkább visszaeső keleti részt úgyszólván egészen elnyeli. Sőt a tovább tartó déloroszországi viharok alatt lassanként elmúlnak az először, korán kiemelkedett egyedek is, melyek egykor a magyarság önálló létét fenyegették. Tanítómestereik a félnomád bolgár és kozártársadalmak állva maradtak Európa legsíkosabb területén, a puszták rengetegeiben, korai műveltség határozatlan, hirtelen hatásában, természetes védelmi támaszték nélkül: lecsúsztak, elbuktak, összetörték.

Azonban az etelközi csapás eleinte mégis súlyos és veszedelmes volt, mert jobban szétszórta, összekeverte a törzsek alkotó elemeit, a nemeket, ágakat, hogy sem nehéz munka nélkül össze lehetett volna fűzni őket; e mellett új hazát is kellett foglalni. A demoralizáció egy neme bizonyára meglepte a póruljárt vándorokat. Állattenyésztő nép nem ismeri szabatosan a haza fogalmát, a gazdasági értékek előteremtése mozgást kíván, a mozgás pedig csak hosszú legező használat után és nagyon tág határok között tűnik fel megállapodásnak és fejleszt ki megszokást, szeretetet. A földművelő emlegeti, érzi, hogy hazája van addig, míg új gazdasági rendszer, megint mozgó értékeken épülve, el nem homályosítja jelentőségét, báját, szükségét. Az etelközi haza elvesztése tehát önmagában nem volt nagyon fájdalmas, de azzá lett a gazdasági értékek bizonyos mérvű pusztulása miatt és főleg azért, mert nem követte nyomban, készen, kínálkozva az első szomszédságban az

új föld, az új legelő. Lebediából az Etelközbe csak áthelyezkedett, fokozatosan települve, mintegy kivándorolva. Most hirtelen keltett kiürítési szállásait még északon is, hová a dűlős kevéssé hatott ki és utána még hosszan gyülekezni, jól meghányi-vetni, merre, hová is menjen? A lelkek e nagy zavarában csak egy általános irány és tennivaló lebegett előttük. A törekvés, hogy mentől messzebbre jussanak a bessenyőktől, kiknek veszett emléke még évtizedek után is erősen égette lelküket. Mikor a Gábor-féle görög követség beavatkozásra szólította őket utolsó hazájukban a bessenyők ellen, visszautasító választ adtak: nem lehet őket megtámadni, „mert kemény legények!”

V.

Ilyen nevezetes fordulatonál, igazi válságban a kishitűség és keserűség olyan hirtelen lángra kap, mint a tűz a szélről élesztve. Csak erőslelkű nép győzheti le a teljes felbomlás riasztó veszedelmét, csak erős kezű vezér segítségével, ki a zürzavarban népe egységét és a maga hatalmának gyengülését egyaránt csupán saját tehetségeire, egyéniségére támaszkodva mentheti meg. Eddig az ügyes Árpád vezérkedett, most a *nagy államférfiú* lépett elő. Az adott helyzetek czélszerű kihasználását másodrendű tehetség is jól elvégezheti, néha csak ilyen végezheti el egészen jól. Azonban a kemény megpróbáltatásoknak válságos pillanataiban minden gyenge személyiség összeroppan, ha mindjárt egészséges, ellenálló elemekre, kipróbált keretekre számíthat is. A magasabb rendű agy, a hivatott lélek a viharokban sajátságos, megmagyarázhatatlan gyorsasággal elemi erőhöz és szerencséhez jut, egy pillanatban összekapcsol minden tapasztalatot, lemér minden tényezőt és készen hozza koncepczióit. Árpád ismeretlen nagyságát e ponton majdnem megfoghatóan látjuk, holott a *történeti Árpád személyisége* épen itt tűnik el egészen és helyet enged nagy eredményeknek, ezer esztendő küzdelmeibe átszivárgott hatalmas sikereknek.

Árpád megállította a magyar nemzet politikai bomlását. Bár kétfelé vergődött el a nép, két honfoglalás történt, északon és keleten, a magyarság megváltása az ő személyéhez fűződik. Mindenekelőtt egyesítette a szétrobbantott elemeket, majd megállapította a tovább vándorlás irányát — bőszen. Nem észak felé ment, hol bizonyára eltűnt volna a szlávok nyelv-tengerében. A könnyen haladó, poggyász nélküli csapatokat talán a Szamos völgyeihez vezető valamelyik szoroson át előre bocsátotta, melyek a későbbi bessenyők, tatárok módjára fejszéeket („székelyeket?“) küldve előre bizonyára „a torlaszokon... oly könnyen áthágtak, mintha nem roppant fenyvesek és tölgyek halmazából lettek volna, hanem hitvány karóból; s azokat oly hirtelen összetörték és meg-

égették, hogy az átkelésben semmi akadályúl nem szolgálhattak". Maga Árpád a nép zömével, a nehézkes családokkal a Dniester mentén északkelet felé kanyarodva az enyhe lejtésű vereczkei szoroson át a tiszamenti síkságra ereszkedett. Az ismerős, ismeretlen földet szemelte ki új, mondjuk végleges hazának, hol elég távol a bessenyőktől, elég közel a zsákmány tüzhelyeihez, védelmezve természetes védőművektől, pompás, szapora folyók között, könnyű, a czivódástávoltartó elhelyezkedéssel, erdők, ingoványos részek között meghúzódó füves legelőkkel, sóval, vaddal, hallal, tele, szolgáló népségnek való, szláv közösségekkel, barátoknak való avarmaradékokkal, tehát a nyugalmas életet biztosító feltételek között folytathatja nomádolását, mely már *telepedés*. Megoldotta ezzel népének nyílt és végzetes kérdését. Ezen a földön, Európa legnagyobb temetőjében annyi különböző nép díszsírhelye felett okosan választotta meg az új hazát: a főhatalom és nép mellé az állam formájú magasabb élet harmadik alkotó elemét. De nemcsak elfoglalta. Az egyszerű haditény jelentőségét nagyra fokozta azzal, hogy okosan foglalta el és józanul szervezte.

Az a homály, mely ez eseményekre borúlt, tetézve a monda, krónika naivitásával és okoskodásával, elméleteknek, képzeletnek szabad szárnyakat kölcsönöz. Ámde épen e ponton kell röviden és szabad feltételesén vázolniuk. Valószínű, hogy a honfoglalás önmagában nem volt súlyos feladat, sőt vagy négy előző becsapás és pusztítás munkájával részben elő is készítették őseink. A végleges birtokba vételt komoly politikai és hadierők aligha akadályozták. Az erdélyi területen és a Tisza balpartján csak szórványos szláv, avar, gepida töredékek bujkáltak, vagy rejtőztek földváraik mögött. Számbavehető népcsoportok a Felső-Tiszamentének morva szárnyán és a Duna—Tisza közének a temesi szögletbe, Szeremségbe átérő szlávok bolgár területén alakultak. Történeti élet bár alig látható küzdelemben, de mégis állami eszme, keresztény felfogás felé való keringésben nyilatkozva, izzott a pannoniai részekben és a Kis-Alföldre törekvő felvidéki folyók völgyeiben. A sokáig, Konstantinus császár idejéig, emlegett avarok sánczmezői körül frank és szláv szenvedélyek tülekedtek hatalomért, felsőbbségért. Az egykori fényes kelta-római kultúra romjai között bizonytalanság, megoldatlanság, a nyílt kérdések tömege tolongott, az egész Kárpátalji földnek problémája kicsi keretben a megpattanásig összeszorítatva fetrengött azzal fenyegetve, hogy a készületlenül vagy rossz időben érkezőt kemény lökéssel visszaveri. Oly feladatot kellett itt megoldani, mely az elszalasztott századok követelései miatt égető szükségé vált, egyetemes érdekké duzzadt és az európai népfajok egyensúlyát illette: az egész országot átfogni, nyugvó helyzetbe hozni, az eltűnt népek politikájának örökségét, a lakhatóvá tett darabokat rendszeres egészbe

kapcsolni vagyis készen odafűzni Európa kialakuló erkölcsi, társadalmi politikai életéhez. És Árpád végrehajtotta, a mivel a rómaiak, húnok, avarok, frankok és szlávok hiában kísérleteztek. A ki eddig is jó munkát végzett: a nemzet szerves rendjébe fogta fel a törzsszövetség szétszórt erőit, a maga népágazatának „magyar“ nevét avatta a község tulajdonnevezetének, a hazát vesztett kis népnek szükséges súlyt és hitet kölcsönzött, Árpád nagy fejedelem a századok óta megoldásra váró problémát is észrevette, megragadta, szemébe nézett és öntudatlan lángészszel elintézte, mint egyszerű feladatot.

Lépésről-lépésre, tervszerűen, óvatosan haladt előre a foglalásban, mint I. Endre a felfordult állami és társadalmi viszonyok konszolidálásában. Talán úgy, mint a hogyan Anonymus fogta fel hadvezéri taktikával, évek során keresztül, mondhatnók fegyveres nomádolással. Előbb a Felső-Tisza mentén vetette meg lábait, majd megsemmisítette Szvatopluk czivódó fiainak a nagy földre kisandító hatalmát és a vérbosszú jogán összetörte a magyarországi bolgár hatalmat. Ezt a honfoglalást kapcsolatba kellett hozni a keletivel, mely a Szamos völgyeiben és az etelközi haza szomszédságában a Mezőség felé párhuzamosan folyt. Akármint gondolkozunk mai fővel és akármint tagadják kitűnő elmék Erdély történetileg kiképzett földje, az avarok csiglamezeje, a Szamos—Maros—Küküllők szögleteit körülölelő mezőség, a sóvidék nem maradhatott ki Árpád terveiből. A sok évtől eltekintve, már a bessenyő szomszédság miatt is tennie kellett valamit és egybekapcsolni az etelközi menekültek, a későbbi székelységet alkotó sok elem (avar, bessenyő, telepes) közül e legrégebnek vonalát az alföldi zömmel. Legelőterület, akár fentérség, akár folyóvölgy, akár pusztá — kell az állattenyésztő népnek. Az erdélyi birtoktól övedzett medencze, kinyuló folyóvölgyeivel éppen úgy nem riasztotta vissza a magyarságot, mint később a bessenyőt sem. Nyugodt lélekkel tehetjük fel, hogy Árpád *első*, alapfoglalása körülbelül a langobardokkal osztozkodó *első* avar birodalom területén helyezkedett el, mindenütt azokon a foltokon, melyeket annyi nép készítgetett mocsarak, erdők között magának tágas fészekül. Ez embrióhazának középpontja Szeged vidékén, a Tiszamentén lehetett, ott, a hol Attila czifra faháza állott és még későbbben is voltak az Árpád nemzetségének törzsökös birtokai. Azonban miként a megelőző lovas hódítók, Árpád is csakhamar felismerte, hogy az új haza így nem maradhat, hadi szempontból csonka és tehetetlen lenne, ugyanazt a keretet kell kapnia, mint a húnok és avarok idején. Az egészen egybevágó eljárás azonban Árpád révén e tekintetben is egészen más, okosabb, tervszerűbb eredményekhez vezetett. Attila is, Baján is elfoglalta a Dunántúlt, mely nyugat és dél felé az Eldorádó kapuja volt. Árpád rávetette magát fokozatosan, midőn az erőviszonyok kedvező gyarapodása után

a honfoglalás e nehéz felvonását veszedelem nélkül lebonyolíthatta. De a pannoniai foglalás nála jelentős, majnem világtörténeti fontosságra emelkedett. Nem a mérhetetlen hódítás vágy láncszeme, szakasz az egészben, mint a hún időkben, nem is a jó utakra, némi civilizált telepekre támaszkodó rablás gyűjtőraktára, ingadozó szárny lett belőle, mint az avar időkben, hanem az új hazának kikerekítő alkateleme, sőt középpontja, a pusztítás övének Nyugat-Európa felé alapja, a keleti irányból fenyegető válságoknak hullámtörője lett. A Dunántúlnak történeti hivatását a rómaiak óta csak Árpád ismerte fel, midőn gyökereken hatalmába kerítette, az egész magyar medencze centrumát fedezte fel, midőn székét, nemzetségét, főbirtokát körülbelül arra a vidékre helyezte, hova ma is egész állami vérkeringésünk áramlik.

Jobban, szabatosabban a honfoglalás nehéz munkáját az adott erőkkal és adott viszonyok között nem lehetett elintézni. A hármas szakasz: Erdély fogyatékos, a nagy Alföld tömörebb és a Dunántúl szilárd megszállása nemcsak a menet óvatosságát, hanem bölcsességét is jelzi. A természetes észnek józan munkája volt, végleges hazakeresés, mely már leszámolt azzal, hogy nyugat felé tágulhasson, kelet felől összeszűküljön. Keresése és megtalálása volt a természetes védőöveknek mindenfelé. Körülbelül a hegyek lábáig nyúlt a bessenyők irányában előre tolt fentérségi védőteleppel (Erdély), az Alföld déli peremén pedig a római sánczok irányát követhette. A mi azonba a munka súlyát a legteljesebben kidomborítja az a körülmény, hogy az első honfoglalás csak szülőanyja lett újabbaknak. A mint az első keletről nyugat felé irányult, a későbbiek a királyság korában az ellenkező irányban, továbbá észak és dél felé fokozatosan tartottak. Újabb és újabb ember anyagokat toltak előre. Az ember rajokkal együtt a középkori eszmék intézményeit is szétgyarmatoztatták a Dunántulról, csakhogy már nem mindig az első, Árpád-féle mű okos korlátai között, hanem irreális, értéktelen külföldre is kitevedve.

Bizonyos, hogy az új haza kerete tágasabb volt, mintsem a kiszámú $\frac{1}{4}$ milliónyi magyarság éltartalommal jól kitölthette volna. Nagyobb veszedelmet rejtegetett azonban, hogy a nagy területen a törzsek szétszórása az alig megteremtett középponti hatalom gyengülésére, a közös gondolatok és elhatározások kiküszöbölésére, a kisebb politikai egyedek nagyobb szabadságára vezethet. Reformatori lángeszek sem tudják az így együttjáró végzetes körülményeket kiszámítani. Árpád öntudata előtt vajjon felmerültek e riasztó képek? Nem lehet választ adnunk. Bizonyára érezte, hogy népének száma és új hazájának terjedelme nincsenek egyenes arányban, a mint mi ezer év után érezzük az ellenmondás következményeit. Árpád mégis oly messze húzta meg a határokat, a mennyire csak lehetett, mintha az időre, szerencsére, természere-

tes szaporulatra és utódai bölcseségére bizta volna a keretek betöltését és a dekompozíció kétségtelen következményeinek kiküszöbölését. Ösztönszerű helyességgel találta el tehát ebben is a századokra kiható tenni valót. Az elhelyezkedés üdvös eredményei igazolták ésszerűségét és az együttjáró tünetek mulékonyságát. Eltekintve attól, hogy ősi ösztönből és okos számításból a magyarság a megelevenedő avar és a szókincset élénkítő szláv hódolókkal önkénytelenül gyarapítja sorait, a tág keret és a kisebb tartalom közötti ellenmondás megenyhül a szétosztás nagyobb mérve és a védelmi rendszer tömörsége által. A törzsek egymástól nagyobb távolságokban, erdők, mocsaras részek és folyók által tagolt foltokra szállanak. Nomádolásuk így nagy, de zárt területen körfolyamatossá válik, vegyüléke a mozgásnak és telepedésnek. Az avar gyűrűk és szláv földvárak mintegy szilárd középpontokat nyújtanak nekik és az eddig *egyszerre* megbuktatható hazák helyett az új csak darabokban elfoglalható, lépésről-lépésre gyengíthető szervezettel erősbödik meg. Közöttük már itt álló falvakban huzódik meg germán, avar és szláv barátja, egy három-négy század múlva befejezendő állandó megülés tanítója. Bizonyos, hogy így a törzsek zártabb *tanorokban*, valóságos kerítésekben lezajló szabadabb, fegyelmetlenebb egyénibb életet élnek, de viszont a nemzeti erő szerencséjére csak kisebb csoportokban törhetnek magyarjárásra a külföld ellen. A törzsek között lévő ür pedig később kitűnő terület új jövevények, a korán jelentkező bessenyők, majd kúnok és nyugati vendégek elhelyezésére, kiknek gyors beolvadása a nemzeti zömbe így adva van, ellentétben azokkal az idegenül maradt bevándorlókkal szemben, kiket királyaink az Árpád Magyarországon kívül, a nemzeti vonzástól távolabb helyeznek el.

Krónikásaink öntudatlan jegyzéke és újabb történetíróink tudatos szorgalma megadta látnunk, hogy a honfoglalás mellett Árpád még egy másik fontos teendőt is végzett: az etelközi tapasztalatokon okulva és az új foglalás szerzeményeit felhasználva, éber gondoskodott a határok védelméről és az eddigi kezdetleges formát tovább fejlesztette. Az avar és szláv védelmi művek stabilitását szemlélve, nem ugyan letelepült állami életre, a mi a végső következmény, de csakhogy akkor még kivihetetlen megoldás lett volna, de az etelközínél tartósabb, ellenállóbb, anyagi elemeket felhasználó védelmi övre törekedett. Anonymus vezérei határokat tűznek ki, kapukat építenek, reteszekkel, torlaszokkal erősítik a szállásokat és árkokat vonnak. A történetírók pedig a belső és külső gyepük mentén avar helyneveket, őr, szék, csík, szeg, clusa, brana, kozár és székely szavakat keresnek, fejtegetnek és a mondai személyek, mint a védelmi övek parancsnokainak Gyula, Horka, Torda, Kund, Bulcsú és Mén-Marót-nak elhelyezkedését vizsgálják. Az új szempontokkal megvilágított régi nagy anyag adataiból így szemünk elé

rajzolódik egy, a folyók, fontosabb útvonalak, hegyaljak alatt elhúzódó emberöv, mely avarokból, kabarokból, újabb szóval székelyekből: katonákból és erdővágókból toborzódott. Az Árpád új őrző intézménye tehát a régi pusztai, nyilit, inkább támadó és a Magyarországon talált nyugvó, tehát inkább védelmi rendszerek összeolvasztásán épült fel, mely az offenzívára és defenzívára egyaránt tért enged. Erdők, mögöttük torlaszok, sövények, árkok, rajtuk túl vitéz emberek, belül az országban tanorok, földvárak biztosítják a nyugalmas házi életet. A nagy külső öv szakadozott csoportokban, melyet lovas úton könnyen lehetett igazgatni, a Kárpátok előhegyei alatt, a Mezőségen át a Maros, Temes folyók vidékén, a római sánczok mentén és a Dráva síkságán át és a mai nyugati országhatár közelében húzódott, nem akadályozta a rajta át való terjeszkedést, még kevésbé a rajta át való kirajzást a külvilágba. A mellette tanyázó csoportok, a kik hadban előlmentek, a visszavonulásnál a hátvédet alkották, sebes mozgásukkal az övnek hirtelen összeszűkítését és kitágítását, — harmonikaszerűen — könnyen eszközölték, úgy, hogy a magyar hadi művészetet új elemmel gazdagították. Bizonyosnak kell feltennünk, hogy e védelmi intézménynek éppen nagysága miatt nem lehetett csak egy őrnagya, a régi gyula, kinek elnevezése a szumir szókinséből a mai időkig megélt a magyarság szellemi kincsesházában. Mellette voltak még más parancsnokok is. A honfoglalás után feltűnik a „karkhász“ és még később az „aba“, kik valószínűen a fejedelem rokonai voltak és Árpád halála után csakhamar elhatalmasodtak, önálló fejedelmeknek, bíráknak tüntek fel a görögök szemében és a királyság korában az ellenzéki mozgalmaknak vezérei lettek, ellenmondó hajlandóságukat még bukásuk után is örökségül hagyván földelkre. Árpád idejében azonban a középponti hatalom még szilárdan áll, erős keze szigorúan alkalmazta a féket, biztos pillantása megnyugodtan szemlélődött, hogy a tág keretbe a nomádolás és megtelepedés, a támadó és védelmi elhelyezkedés egyszerre és egymás mellett megfér. Hinnünk kell, hogy ez utolsó végleges haza, a nagy, szilárd, csodás mű első megvédelmezése, a defenzívának későbbi időkre való tanulságos példázása, az alkotó intézmények kipróbálása — mint egy hatalmas élet harmónikus befejezése — a 907. évi pozsonyi csata győzelmével szintén Árpádnak jutott osztályul. Ezzel Árpád megtette minden kötelességét és elment a másvilági vadászmezőkre, az ősök sátoraljára, nyugodalmas, gondtalan pihenésre.

Kétségtelen, hogy a mondottak egy része inkább elgondolva, mint tényleg végrehajtva fűződött Árpád személyéhez és legalább több nemzedék munkájára volt szükség, míg az életben gyökeret verhetett. Sőt a magyarok fegyelmének és higgadtságának Árpád halálával bekövetkezett gyengülése megnehezítette fejlődésüket. De az intézmények

logikája kényszerít, hogy miként a régi törvényeket Szent-Istvánra, mi az államépítés alapjainak kijelölését és megkezdését Árpádra vonatkoztassuk. Jelentősége nem is az intézmények tartalmában, hanem keretében, nem befejezésében, hanem tartósságában rejlik. Az ingadozás, mely halála után bekövetkezett, a mértéktelen, elbizakodott támadó politika, az eleven drágaságnak, az emberéletnek tékozlása nem döntötte meg a kezdetleges állam pillérjeit. Az észretérés után utódai jól és czélszerűen építhettek rajtuk. A nemzet, melyet ő alakított és az állam, melyet ő szolgált életre, megerősödött, a legszigorúbb területen, a legnehezebb és legáldatlanabb pontokon állva, kelet és nyugat határán maig virágzik, ugyanazon kipróbált jellemvonásokkal védekezik, melyek Árpád nagyságát tették: szemességgel, elfogadással és konzerválással. Ma is a déloroszországi pusztákon egykor forgolódtott nép az ő magyarsága, mely megőrizte keleti lelkét, de minden európai áramlatban megerősítette; óvja egyéniségét, de a körülötte folyó harcokban mindig részt keres. A szabadság hevületének és a szabadságot okosan korlátozó czélszerűségnek embere. Talán nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a nép, melynek emlékezetéből Árpád földi alakja oly korán kivesszett, ezeresztendős építésében és bontásában mégis mindig és folytonosan maga előtt látta, őt ismételte, őt idézte. A típus, a mit képviselt, a hivatás, a mit kiszabott, a munka, a mit elvégzett mintha most is előttünk lebegne az övénél mesterkéltébb, finomodott, de talán épen azért halványabb, nemtelenebb formában. A késő képzelet ködbe takarta alakját, de a magyar állam intézményeiben tisztán előttünk áll. Ennél nagyobb jelentőség és erő nem juthat adományul az embernek emberek között. Azonban éreznünk kell, hogy Árpád tekintete mint valóságos ősbírónak pillantása is reánk szegeződik folytonosan, éberen és szigorúan. Hogy abban a pillanatban, melyben útjairól letérünk, akár rohanással, akár zuhanással, megszakítottuk az ő alkotásaival való kapcsolatot, eltéptük történeti létünk folytonosságát, jogczímét, erkölcsi alapját. Magasra emelhetjük a képzelet szárnyain és a hódolat fényével Árpádot, de nem emelhetjük ki küzdelmeink, vívódásaink vágányaiból. A vándor magyarság utolsó állomásán csak Árpád népének van létjoga, keresni, vetni és aratni valója.

Krenner Miklós.

Czéhbeli képirók Kolozsvárt.

A mit ma művészetnek és iparművészetnek nevezünk, az valamikor közös fogalmat képezett az iparral. Mindhárom a mesterség körén belül helyezkedett el és szigorú szervezetben volt csak gyakorolható.

Eredetileg hazánkban is, mint mindenütt a középkor derekán, a papok és szerzetesek kezéből került ki a legfinomabb emberi alkotás. Az árpádkori magyaroknál volt ugyan egy félszolgaszerű személy, az udvarnok,¹ ki ipari és művészi munkát végzett, de a javát mégis *vendégeink* (a bevándorolt papokat nevezik így okleveleink) hozták létre. A művelődés azonban lassanként átköltözik a kolostorokból a palotákba, az egyháziaktól a világiakhoz. S ekkor alakulnak a czéhek, melyek magukba fogadják a városi iparúzó elemet, szakmánként csoportosítva. Nagy Lajos után már Pest, Buda, Pozsony, Sopron, Eperjes, Bártfa, Késmárk, Lőcse, Brassó, Nagyszeben és Kolozsvár központjává lesznek a polgári munkának, a hol kardcsiszárok, flaskóművesek, dróthúzó, paszomántosok, tímárok, hintógyártók stb. mellett szerephez jutnak, sokszor egy czéhbe egyesítve (mint Pesten), a festő, drágakövész, aranyverő és képfaragó mesterek is.² A czéhek mindig önkormányzati kiváltságos testületet képeztek; ők adóztak a város helyett, a bástyákon a maguk részét ők védték fegyverrel az ellenség ellen s általában tagjaik a városi jólét elemeit képezték s így a magánosok munkáját egyesítették hatalmas közgazdasági, nem ritkán pedig politikai és közjogi tényezőkké. A czéhek lefoglalták az egész embert a maguk számára, de viszont nevelték, pártfogolták, gondoskodtak róla és családjáról, mindezt a munka és a közjó érdekében.

A mikor a török Váradig gázolt az ország testén, a városi élet csupán Felsőmagyarországon és Erdélyben hajtott ágakat. Kolozsvárt még festőczéh is volt, az erdélyi fejedelemség annyira megszilárdította a jólétet. Képirók alatt azonban olyanokat kell értenünk, a kik az arczképek elkészítése mellett foglalkoztak *czímerírással, aranyozással, kárpitírással, falra való festegetéssel*. Egerházi János *alias Képiró* 1631-ben I. Rákóczy Györgytől azért kapott nemeslevelet, mert ő készítette, mint a latin nyelvű okirat mondja,³ a kastélyok koczkás mennyezeteit, a fes-

¹ Szent István törvényeiben van említve.

² Czakó: Pestí ötvös-rézmetszők. Magyar Iparművészet. 1903. 221.

³ Egy ismeretlen erdélyi művészről. Az Egerházi család két nemes levele. Közli Sz. F. Erdélyi Múzeum 1902.

téseket, kijavította a kisebbik torony óráközeit s azokon a számokat s a fedelét festette zöld színre stb. A képíróknak tehát meglehetősen tág működési körük volt.

A zászlófestés és a kastélyok dekorációja képezte a főfeladatot. Minden czéh őrzött egy díszes zászlót s a templomok is telve voltak velük; ezeken két oldalt ábrázolások foglaltak helyet, melyek a szentek életéről, a czéhekre vonatkozó szimbolumokról vagy csatajelenetekről szóltak. Jobban kifizették azonban magukat a lakásdíszek és függő képek készítése. Bethlen Gábor fejedelmi lakásán *aranyos és írásos folyosók, meg műszomszébseli mesterséges mennyezetek voltak*, Szalárdi krónikája szerint.¹ A deszkázott mennyezetek még a köznemesi kuriákon is ha nem is stukkóval készültek, de legalább is festékekkel voltak *megírva*. Patak várában pedig — meséli egy szemtanú — egyik palota épp úgy volt kifestve képekkel, mint Gyulafejérvárt az ebédlő I. Rákóczy György idejében. Ezeket mind kolozsvári képírók festették. Már Bethlen Gábor 1615-ben rendelte a kolozsvári főbírónak, hogy: „mivel a fejevári palotái irattatására képírókat hozatott oda Kolozsvárról s azok festék miatt megfogyatkoztak, küldjön 8 font miniumot, 2 font cinóbert, 4 font aranyárgát, 2 font latkot“; máskor ismét: „... hogy egynéhány rendbéli dolgot akarván a képíró elébe adni, a kolozsvári képíró, ha szinte fogadott míve volna is, mindjárt küldje a főbíró Fejérvárra...“ A fejedelmi udvaron kívül is akadt munka. *Thurzó* György írószobájában táblákra csinált képecskék függtek.² Bodokon *Berényi* Andrásnál és *Esterházy* Ilona ládájában is találunk nehányat. A XVII. század közepén *Illésházy* Katalin, *Héderváry* Katalin,³ *Haller* János, az óvári és a tömörödi kastély képtáráról van még tudomásunk.⁴ A falakat és a bútorokat fedő kárpitok gazdagságáról még nincs is mód megfelelő számadást adni.

Mindezek a munkák Kolozsvárról indultak ki. Nehány magyarországi városban itt-ott élt ugyan képíró, de sehol sem tömörültek olyan hatalmas testületbe, mint Kolozsvárt és sehonnét sem indultak szét az országba annyian, mint éppen onnét. Máshol arról sem igen maradt fenn nyom, hogy léteztek, itt két szabályzatát is ismerjük a képíró czéhnek.⁵

Az egyik tulajdonképpen egy latin nyelvű kiváltságlevél, szerző Bethlen Gábor 1618-ban febr. 1-én, melyet jóváhagyás végett II. Rákóczy

¹ Szalárdi J. Síralmas krónikája, 34. l.

² *Thurzó* levelei: II. k. 1. l.

³ Radvánszky, Magyar családélet. II. k. 260, 372. l.

⁴ Tört. Tár, 1878. 684. l.

⁵ Mindkét czéhszabály teljes szövege feltalálható az Orsz. Levéltár gyulafehérvári káptalani osztály Liber Regiusában XXV. köt. 200 l. Az alábbi idézetek onnét valók.

Györgynek is bemutattak 1653-ban *Várad*i Márton és *Nagybányai* István, a kolozsvári képirók czéhének fő- és alczéhmesterei. Ebben a fejedelem *Székesfehérvári* István kolozsvári képiró kérésére engedélylevelet ad az odavaló képiró-társaság szabályaira. A czéhszabály szerint:

1. Vándorló vagy idegen képirók csak akkor gyakorolhatják mesterségüket, ha más adófizető lakosok példájára megnősülve letelepszenek, vagy ha valamelyik kolozsvári festőhöz szegődnek bérért.

2. A kolozsvári többi mesterek, nevezetesen az asztalosok közül senki a kolozsvári képirók mesterségébe — a mint azt a képirók régi törvénye is tartja — belekontárkodni ne merjen s a mint mondani szokás, *kaszáját azok fűvébe ne vágja.*

3. A növendékek az inasévek eltöltése után kötelesek a többi képirók czéhébe és társaságába beavattatni magukat, másképp társaságon kívül a képirást üzniök nem szabad.

A másik egy magyar nyelvű czéhszabály. A Bethlen Gábortól nyert kiváltságlevéllel egyidejűleg a megnevezett czéhmesterek még egy szabályzatot is bemutattak II. Rákóczy Györgynek, ki a kiváltságlevél folytatásaképpen azt is aláírta és megerősítette. Keletkezésének ideje 1618 és 1653 közti időre tehető. A jóízű magyarsággal szerkesztett írat mint nyelvemlék is kiváló, de egyszersmind igen jellemző e kor iparának szervezetére vonatkozólag, minthogy e szabályzat a többi iparágak szabályzataival a főbb elvekben megegyezik, csupán a részletekben alkalmazkodik a festészet körülményeihez.

Ha a kolozsvári képirók szervezetét vizsgáljuk, ugyanazokat a pontokat látjuk érvényesülni, a melyek már a XIV. században fennállottak. Három század nyomát nem ismerjük fel rajta, csupán a helynek, Kolozsvárnak, befolyását érezzük felcsillámlani a jellegzetes magyar vonatkozások révén.

Minden évben a képirók választottak maguk közül egy czéhatyát, melléje pedig egy kulcsosatyát. A *czéhatyának* egyik tiszte volt az, hogy negyedévenként (kántoronként) egybehívta a czéhgyűlést, melyre meghívót küldött két vagy négy más czéh kebelébe tartozó tagnak is, a kik közvetítették a czéhek közt fennálló kapcsolatot. A czéhatya köteles volt felügyelni az apródok, legények és mesterekről szóló szabályzat pontos végrehajtására. Különösen a büntetéspénzek behajtása, kezelése s a felszabadítási czerimóniák körül foglalatoskodott hivatalosan.

Az *inasok* oktatásainak és vizsgálatainak meglehetősen gonddal előírt módszere volt. Általán jellemző a czéhrendszerre, hogy a fiatalok kizsákmányolását szabadon üzhatték. A bérrendszer igen egyoldalúan állapított meg. S. m. ndez a tanulóévek örve alatt. Könnyű dolga csak a képiró fiának volt, ha az apja mesterségére lépett. Nyilvánvalóan a mesterségöröklést, a kasztrendszert kívánták ezzel megszilárdítani. A

kolozsvári czéhszabály az idegenben apródoskodó képírólegény felvételi vizsgájáról és a helybeli inasokról a következőképpen rendelkezik; „Ha valamely képírólegény találkozik jönni a városra, ki igazán képírómesternél töltötte apródesztendejét és arról jó testimoniális levelet mutathat és itt akar megtelepedni, elsőbben tartozzék egyik képírónál esztendeig lakni, fizetésért szolgálván, annakutána nemzetséglevelét hozván, ilyen móddal vétessék be a czéhben; az czéh atyjánál letevén tizenhat pénzt, gyűjtse egybe az képírómestereket és egy forintot letevén, az mesteremeket kövesse fel; mesterremekben tartozzék leírni a maga képit talpig olajfestékkel és vízfestékkel is egy holnap alatt elkészítvén, annak bemutatásakor tartozzék egy tisztességes vacsorát adni a mestereknek és az czéhládájában tizenhat forintot beadni; esztendő eltevén pedig tartozzék, mint egyéb czéhben, mesterasztalt adni tisztességesen, addig se inast, se legényt ne legyen szabad tartani.“

Helybeli fiúnak is sok fegyelemhez voltak kötve az inasévei. Első próbája egy hónapig tartott mindenkinek; ha aztán a képírásra alkalmasnak találtatott, az illő taksák lefizetése után, két kezes jóállásával, beszélgethetett apródnak. Az apródság négy évig tartott, de ha jó előmenetelt tanúsított az ifjú, egy félévet el is engedhetett neki a mestere. A mesterremeke ennek is az volt, mint az idegen városból jövő legénynek.

A képíró fiának azonban csak három évig kellett inaskodni s a czéhbe fizetendő díjai is jóval kisebb összegre rugtak a többiekénél. A testimoniális levél kiállításánál pld. mindenki ötven pénzt fizetett, a képíró fia csak huszonötöt; az inasdíjban mások két forint tizenhat pénzt adtak, ezek csak egy forintot.

A *legényeket* is elég rövid pórázra fogták. A melyik idegen helyre ment *kontárkodni*, visszatértekor pénzbírsággal sújtattott; ha a czéhbe akart újra állani, tizenkét forint volt a büntetés díja, ha csak legénysorban kívánta folytatni a munkát, hat forintot fizetett. Ha pedig idegen „képíró legény jön a városra, különben ne munkálkodhassék, hanem elsőben lakjék az atyamesternél egy holnapig, azután ahhoz mehessen, a kihez akar menni. Hogyha olajfestékkel tud munkálkodni, heti bért az ő tudománya szerint közönségesen rendeljenek neki; ha csak vízfestékkel tud, annak is az ő tudománya szerént, az mint érdemli“. Szóval, nem kérhetett annyi bért magának, a mennyit akart, hanem csak a mennyit kínáltak. Ez elől nem volt mentség, mert még az olyan mestert is büntették, a ki béremelés ígéretével szerzett magának legényt mástól. „Ha valamelyik képíró az másik legényét elhitegetné avagy fizetést többet ígérne akármi szín alatt, tartozzék büntetésben adni öt forintot és az legény is tőle elvétessék“.

A felmondási idő két hét volt. „Hogyha a gazdáját elakarja hagyni,

az előtt két héttel tudtára adja az gazdájának, hogy el akar menni, hogy valamiképen az urának szoros dolga lévén, kárt ne valljon miatta“.

A czéh engedélye nélkül működő legénynyel kegyetlenül elbántak. „Ha valamelyik képírólegény itt a városon titkon munkálkodnék, bíró uram erejével megdúlhassuk, ahhoz való műszerét, egyetmását elhordhassuk tizenkét forintig, akárminemü marháját is, ha az műszere fel nem érné, az czéh atyja házához vitessék, melynek két réssz az czéhé, az harmada pedig az tanácsé“. A büntetési zsákmány harmadáért nyújtott a bíró segédkezet a megdúláshoz s a műszerek elhurczolásához.

Általában, „ha pedig a képíró legények magokat úgy nem viselnek, az mint műves legényekhez illenek, az czéhen megbüntethessék érdeme szerint“.

A *mesterek* magukra vonatkozólag az egymásközi viszony, a munka tisztessége, a konkurrenzia kiirtása és a fejedelmi udvarnak munkával való ellátása érdekében állítottak fel szabályzati pontokat-lyenek:

„Ha valamelyik képíró egyik az másikat diffamálná vagy munkáját gyalázná, tartozzék büntetésben adni öt forintot toties quoties“, t. i. minden egyes alkalommal, annyiszor, a hányszor lebecsüli kartársát.

„Hogyha zászlót avagy czímert vinnének valamelyik képírónak, hogy tisztességesen és hamarébb elkészithessék, tartozzék közrebocsátani az olyan képírókkal, az kik tudnak az zászló- és czímeríráshoz és olajfestékekkel tudnak munkálkodni; hogyha pedig ez ellen cselekedni comperiáltatik, tartozzék büntetésben adni huszonöt forintot toties quoties; ha pedig ez ellen kétszer vagy háromszor impingálni fog, legyen czéh nélkül és ne legyen szabad munkálkodni mindaddig, valámig újolag annak rendi szerént be nem áll a czéhben“. Sőt egymás előtt a festékek, különösen pedig az aranynak az árát sem volt szabad eltagadni. „Tartozzék közleni, ha kívántatik, az mint vötte nyereség nélkül“. Az összetartás erkölcsileg és vagyoniilag a legnagyobb mértékben biztosítva volt.

„Legyen négy képíró ez városba; hogyha urunk ő Nagysága szolgálatajára kívántatik, az kettei itthon maradván, az kettei oda mehessen és így szükségképpen megfelelhessenek illendőn“.

„Hogyha fejedelem urunk dolgára kellek valamelyiknek menni és az alatt a többinek czímer- vagy zászlóírása találkoznék, tartozzék azzal közrebocsátani, a ki az fejedelem dolgára leszen; de az is ott, a mit munkája által talál, tartozzék igazán dividálni. Hogyha pedig az otthonlevőknek olyan munkája nem találkoznék, a ki oda munkálkodott, illendőképpen rendeljenek fáradságáért illendő fizetést“.

„Hogyha pedig valamelyik munkájára idegen helyre találkoznék menni ez országban és az alatt zászló- avagy czímerírás találkoznék és

az munkára haza nem találkoznék jöni, a kik munkálkodnak, illendő fizetést vehessenek az munkának mivolta szerént, az többi pedig közre bocsáttassék; de az is a mi hasznot szerez oda jártában, közre bocsássa“.

„Mivel ez országban mikor kívántatik, legkiváltképpen mind urunk ő nagysága, mind pedig ez ország szükséges dolgaiban, mikor ő nagyságok parancsolnák, nekünk kelletik szolgálnunk, afféle maculálók, asztalosok, képirók, a kik adót senkinek, sem pedig kegyelmes urunknak is semmit nem szolgálnak, az olyan maculáló asztalosokat, kik az képrásban elegyítik magukat, két mélyföldig megdulhassuk szolgabíró által huszonöt forintig, melynek két része a czéhé, az harmada az szolgabíráké legyen“.

Különösen a kontárok és importálók ellen védekeztek erélylyel.

„Az asztalosok közül, ha valamelyik értene is a képráshoz, címeríráshoz, aranyozáshoz, kárpitíráshoz, falra való festegetéshez, mivelhogy nem őket illeti, ne követhessék, de az magok szokása szerént fára, deszkára virágokkal czifrázzanak, a mint az asztalosok szoktak; ha ki pedig az ellen impingálna, bíró uram erejével tizenkét forint érő záloga vétessék absque ullo personarum respectu“. S ugyancsak mindenkire való tekintet nélkül történt az osztozkodás is a czéh és a tanács között.

„Az szabad sokadalmakon kívül sehonnat eladásnak okáért képeket, kárpitokat ne hozhassanak, az sokadalom napjától fogvást harmadnapig árulhassák az marhának elvétele alatt“. A három napos vásár után elkobzott árúk két része a czéhé, egy része pedig a tanácsé lett szintén.

Ez volt az a keret, melyben a kolozsvári képirók éltek s körülbelül ilyen viszonyok közt folytatódott a többi iparágak művelése is, egészen Széchenyi és Kossuth koráig.

A szabályok szigorúsága a czéhben biztosította ugyan a munka becsületességét, a szakszerű ellenőrzés ilyen szervezetben nagyobb volt, mint az iparszabadság idején, főleg pedig az ipari oktatás leggyakorlatiasabb és harmonikusabb módon történt, de másrészt épp a tanulók erejének kiaknázása, továbbá a kasztrendszer s az a merev elzárkózottság, melyen át csak ritkán hatolhatott át valamely újítás — nem kívántatja velünk vissza az elmúltakat.

Csak a Morris és Ruskin elveiért lelkesedő művészeti történetbuvár irigylit az a kort a műtárgyaiért, melyek a munkáját szerető ember gondos kezéből kerültek ki; ugyanaz volt a készítő és tervező, az egységet mi sem bontotta meg. A mai munkamegosztás mellett mindinkább több ember kell egy alkotáshoz. Már a cím is oszladozik; van iparos, iparművész és művész. De egy sincs, a ki a műhelyből nőne ki, a ki az anyag és technika tökéletes ismerete mellett venné igénybe a művészet segítő jobbját.

Czakó Elemér.

Adalékok

a Régi Magyar Könyvtárhoz.

Negyedik közlemény.

73.

Genf. 1652.

Fogarasi, Franciscus K. DISPVTATIO | DE | PRÆDESTINATIONE, | cum annexis eis capitibus. | DE | AMPLITVDINE, & EFFICACIA | mortis Christi. | DE | CAUSA CONVERSIONIS | nostræ ad Deum eiusq₃ modo. | ET DE | PERSEVERANTIA SANCTORVM. | [Resp. Francisco K. Fogaraski. (!)]¹

[Genevæ, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars I. 208—217. lapjain cc_{4b}—ee ívjelzéssel külön czlap nélkül. (Disp. XXXII.)

Régebbi kiadása: Leyden. 1648. (RMK. III. 1702.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A qq_{4b} lapon.

74.

Genf. 1652.

Herczeg, Samuel. DISPVTATIO XXXI. | Κατασκολαστικῆ, | DE | CONSEQUENTIIS. | [Resp. Samuele Hertzogo.]¹

[Genevæ, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars. II. 389—393. lapjain DDD₄—EEE₂ ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A **_{2b} lapon.

75.

Genf. 1652.

Herczeg, Samuel. DISPVTATIO | DE | Quæstionibus quibusdam Miscellis. | SUPER | NOMINIBVS SCHISMATICIS | impositis Ecclesiis Christianis. |

QVÆSTIO I. | An Calvinianorum nomen Ecclesiis, quæ vulgo Reformatæ | vocantur, meritò impingatur? |

QVÆSTIO II. | *An illi, quos Adversarii nominant Calvinianos, distingui | debeant in Gomaristas & Arminianos.* | ¹

QVÆSTIO III. | *Quibus nominibus discretivis Ecclesiæ, quæ vocantur | Reformatæ distingui ab aliis vel debeant | vel possint?* | ²

QVÆSTIO IV. | *An Hæreticorum nomen iure nobis à Pontificiis impingatur.* | ³

QVÆSTIO V. | *An Evangelici quidam Lutheranorum nomen cæteribus suis | præscribere debeant?* | ⁴

[Resp. Samuele Herzogus. (!)] ⁵

[Genevæ, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] ⁴

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars I. 316—324. lapjain **rr2b—ss3b** ívjelzéssel külön czlap nélkül. (Disp. XLVIII.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — **Kolozsvári ref. kollégium.**

¹ Az **rr3b** lapon. ² Az **rr4b** lapon. ³ Az **ffb** lapon. ⁴ Az **ff2** lapon
⁵ A **qq4b** lapon.

76.

Genf. 1652.

Herczeg, Samuel. DISPVTATIO | DE | *FALSA ECCLESIA.* |
[Resp. Samuele Herzogo. (!)] ¹

[Genevæ, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] ⁴

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars I. 325—329. lapjain **ff—tt2** ívjelzéssel külön czlap nélkül. (Disp. XLIX.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — **Kolozsvári ref. kollégium.**

¹ A **qq4b** lapon.

77.

Genf. 1652.

Husztí, Alexander. DISPVTATIO DVODECIMA | *Κατασκολαστική* |
DE | *AVTHORITATE LIBRORVM APOCRYPHORVM* | *in con-*
tendis & probandis Fidei articulis. [Resp. Alexandro Huffthi.] ¹

[Genevæ, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] ⁴

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars II. 243—257. lapjain **ll3—LL2** ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — **Kolozsvári ref. kollégium.**

¹ A ****2** lapon.

78.

Genf. 1652.

Mányoki, Stephanus S. DISPVTATIO | DE | *PRÆDESTINA-*
TIONE. | [Resp. Stephano S. Manioki.] ¹

[Genevæ, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] ⁴

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars I. 195—207. lapjain **bb2—cc4** ívjelzéssel külön czlap nélkül. (Disp. XXXI.)

Régebbi kiadása: Leyden. 1648. (RMK. III. 1706.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — **Kolozsvári ref. kollégium.**

¹ A **qq4b** lapon.

79.

Genf. 1652.

Mányoki, Stephanus S. DISPVTATIO II. | DE | *NOMINIBVS SCHISMATICIS* | *impositis Ecclesijs Christianis.* | [*Resp.* Stephano S. Manyokino.]¹

[Genevae, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars I. 309—315. lapjain **qq3—rr2** ívjelzéssel külön czlap nélkül. (Disp. XLVII.)

Régebbi kiadása: Leyden. 1648. (RMK. III. 1703.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — **Kolozsvári ref. kollégium.**

¹ A **qq4b** lapon.

80

Genf. 1652.

Peeri, Stephanus T. DISPVTATIO ANTISOCINIANA | Miscella, | EXHIBENS | *EPITOMEN THEOLOGICÆ* | *Socinianæ.* | [*Resp.* Steph. T. Peeri.]¹

[Genevae, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars I. 66—72. lapjain **ib—i4b** ívjelzéssel külön czlap nélkül. (Disp. XV.)

Régebbi kiadása: Leyden. 1647. (RMK. III. 1686.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — **Kolozsvári ref. kollégium.**

¹ **qq4a** lapon.

81

Genf. 1652.

Szokolai, Stephanus A. DISPVTATIO | DE | *PERSEVERANTIA* | *Sanctorum.* | [*Resp.* Stephano A. Szokolæo.]¹

[Genevae, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars I. 253—258 lapjain **ii3—kkb** ívjelzéssel külön czlap nélkül. (Disp. XXXVI.)

Régebbi kiadása: Leyden. 1648. (RMK. III. 1710.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — **Kolozsvári ref. kollégium.**

¹ A **qq4b** lapon.

82.

Genf. 1652.

Szokolai, Sfephanus A. DISPVTATIO | SUPER | *NOMINIBVS SCHISMATICIS* | *impositis Ecclesiis Christianis.* | QVÆSTIO, | *AN ECCLESIAE CHRISTIANÆ* | *ab ullo homine denominari debeant.* | [*Resp.* Stephano A. Szokolyai.]¹

[Genevae, Sumptibus Petri Choët. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars I. 300–308. lapjain pp2b–qq2b ívjelzéssel külön czlap nélkül. (Disp. XLVI.)

Régebbi kiadása: Leyden. 1647. (RMK. III. 1687.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — **Kolozsvári ref. kollégium.**

¹ A qq4b lapon.

83.

Genf. 1652.

Tolnai. Thomas S. DISPVTATIO XXIV. | *Κατασκολαστική,* | DE | *CONSEQUENTIIS.* | [*Resp.* Thoma S. Tholnai.]¹

[Genevae, Sumptibus Petri Chouët. 1652.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Spanhemius** Fridericus „Disputationum theologiarum“ cz. gyűjteményének Pars II. 340–350. lapjain XX2b–YY4b ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása: Leyden. 1747. (RMK. III. 1688.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum. — **Kolozsvári ref. kollégium.**

¹ A **2b lapon.

84.

Sárospatak. 1652.

FORTIVS | REDIVIVUS. | *five* | De pellenda Scholis Ig- | navia | *Ad omnes omnium Scholarum* | *Cives.* | Ante alios verò ad folertiffimos Il- | luftris Patakinæ Scholæ Cu- | ratores. | *Labores juvenem sunt, se- | num Confilia.* |

[Patakini. 1652.] 8° A — D₉ = 70 szzott I.

Kétségtelenül *sárospataki* nyomtatvány. Együtt nyomtatva: **Fortius** Joachimus De ratione studii liber, vere aureus. Patakini 1652. cz. munkájával. (R M K. II. 774.) **Kolozsvári ref. kollégium.**

85.

Gröninga. 1656.

Telkibányai, Stephanus. QVÆRITVR *Septimò An Noæ* | *Diluvium fuerit univèrfale Aff.* | ¹ [STEPHANUS TELKI — BANYAI, Ungarus.]²

[Groningae. Typis Francisci Bronchorstii 1656.] 4°

Nem önállóan jelent meg, hanem **Maresius** Samuel „Refutatio Fabulae praeadamiticae“ cz. gyűjteménye VII. darabjaként, a 223—264. lapokon, (H_n—N_n) ívjelzéssel, külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása : Gröninga, 1656. (RMK. III. 1964.)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Élőcíme az egyes lapok tetején : *Fab. Prae Adamit. refut. Q. 7. | Diluwj unlvrsfalitas afferta.* |

² [*****₂] b lapon.

86.

Szeben. 1677.

Der Neue und Alte | Allmanach | | Auff das Jahr nach der |
Menschwerdung JEſu | CHRISTI. | 1677. | Darinnen die Monat / Wochen /
Sonn / und Feyertage / Planetenlauff / | Aspecten / Witterung / Tag / und
Nacht / | länge / Sonnen Auf / und Vnter / | gang / ꝛc. zu finden. | Gestellet
von | Christoph Neubarth / Bol. Sil. |
Gedruckt in Hermanſtadt. |

A **Bsa** lapon külön címlappal hozzájárul:

Kurtze | Altrologiſche | Vorlagung | | Auff das Jahr / nach der |
Gnadenreichen Geburt JE- | ſu Chriſti / | 1677. | Darinnen der Zuſtand der
Vier Jahrs / Zeiten / als der Witte / | rung / Krieg / Kranckheitē / Erdge-
wächſen / | vnd andern natürlichen vnd Menſchlichen | Zufällen zu befinden. |
Mit gebürlichem Fleiß geſtellet | vnd beſchreiben / | von | Christophoro
Neubarthio, | Boleslâ Sileſio |

16° (8 levelenként) A — E₄ = 37 sztlán lev. [A D iv 9 levélből áll.]

Szabó Károly RMK. II. 1414. sz. alatt a szebeni városi levéltárban levő töredéket írta le. Teljes példája az **Erdélyi Nemzeti Múzeumban**.

* Az aláhuzással jelzett sorok vörös nyomással.

87.

H. n. 1681.

EGO MICHAEL TOFÆUS, Ecclesia- | rum Ungaricarum in Tran-
sylvania, Helveticam Confessionem amplectentium ac quarundam Saxo-
nica- | rum & Valachicarum EPISCOPUS: [*Johannes Sothi. Stephanus*
Veszpremi. Michael Nimethi] cœteriꝰ; | Seniores, certarum Diœcesium,
omnibus has nostras vituris, & lecturis salutem ac debitam officii nostri
commendationem, &c. Cum in quovis Cœtu etiam Mechanicorum,
confvetum ac in more positum sit: ut singuli | tyronum denovo in
communem recepti societatem, publico Cœtus testimonio ornentur, quo
& à plebeis ac vulgaris | virtutis hominibus discernantur, & ubivis locorum,
ac apud quosvis, certa, suæ industriæ, honestæ vitæ, ac conversationis, |
fiat fides. Quantô magis administri verbi divini, ac Ecclesiarum guber-

nacula primùm emiffi, publico Antiftitum in- | ftrui neceffe habent
 testimonio: Cùm ut ab erronibus & ftellonibus, qui hinc inde fine certa
 ac fixa fede vagantur, Eccle- | fiafç; nonnunquam fubdolè invadentes,
 turbas excitant, & monftrofas opiniones ac falfa in eas inficiendas fpargunt |
 dogmata, difcernantur: Tùm ut concives Ecclefiæ cujufvis, de legitinia
 Paftorum fuorum jam conductorum, vel | etiam conducendorum, functione
 ac fana doctrina, nec non de moribus, ac vitæ innocentia pervasi, tutiùs
 illos recipere, | alacriùfç; audire, alere & fuffentare poffint. Cum verò
 hic quoque honeftus, pius, ac R. vir. D. [*Johannes Zabolai*] è numero
 eorum fit, qui ob infignes virtutes, meritò quibufvis commendantur,
 ac ad Ecclefiarum gubernacula utiliter | promoventur: quippe qui irrep-
 rehenfibilis quo ad mores, à fide dignis perhibeatur, & fundamentum
 ac fummam Chri- | ftianæ pietati, puræq; Evangelii doctrinæ, rectè
 tenere publico compertus fit examine: Conftantiam verò fuam in fana |
 doctrina, fidem autem ac diligentiam in officio, folenni promiferit jura-
 mento; publicâ ordinatione juxta Apoftolicam | confuetudinem commen-
 datum eft ei Miniſterium, docendi Evangelium Jefu Chrifti & Sacramenta
 ab eodem infi- | tuta, juxta vocationem adminiftrandi. In cujus confir-
 mationem hoc ipfi publicum Ecclefiæ honeftum testimonium, | figillo
 Univerſitatis noſtræ ufuali, obfignatum tradendum duximus, prout &
 tradidimus &c. Rectiffimè in Domino | valere Lectores animitùs difcupimus.
 Datum ex Generali noſtra Synodo, Tordaini congregata. Anno Domini |
 M. DC. LXXXI. die 15. Junii. || [Kézirással: Extradatum per s. generalis
 notarium Michaellem Debreceni mpr. P. H.]

Egyleveles nyomtatvány. A zárjelek közötti nevek kézírással.
 Erdélyi ref. püspöki levéltár.

88.

Buda. 1688.

Jetczö Könyvetske, a Kibemindennapi dolgokat irunck.

*Ismereſſen budai magyar nyelvű nyomtatvány. Igy adja a czimet Frederick
 Muller & Cie amſterdami antiquarius „Pamphlets et feuilles volantes“ cz. katalógusa
 15. lapján, 167. sz. alatt.*

89.

Dordrecht. 1691.

Hunyadi, Paulus. DISPUTATIO PHILOSOPHICA, | DE RECIPRO-
 CATIONE | MARIS, | *Ejusque quibusdam proprietatibus nobilissimis.* |
 [*Ibid.* (Habita Lugd. Batav.) *Menſe Jul. Auctore & Reſp.* | PAULO
 HUNYADI, *Transylvano* |]¹

[Dordraci. Ex officina Theodori Goris. 1691.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Geulinx** Arnoldus „Annotata majora in principia philosophiae Renati Des Cartes“ cz. gyűjteményének 217—233. lapjain **Ee—Gg** ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása: Leyden. 1669. (R M K. III. 2482.)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A *₃ lapon.

90.

Dordrecht. 1691.

Szilágyi Martinus. DISPUTATIO PHILOSOPHICA | DE COR-
PORE IN UNIVER- | SUM SPECTATO. | *PARS PRIMA.* |

————— DISPUTATIO PHILOSOPHICA | DE COR-
PORE IN UNIVER- | SUM SPECTATO. | *SECUNDA.* | ¹

————— DISPUTATIO PHILOSOPHICA | DE COR-
PORE IN UNIVER- | SUM SPECTATO. | *TERTIA.* | ²

[*Ibid.* (Habita Lugd. Batav.) 27. Febr. & | 2 Mart. 1669. Auct, &
Resp. MARTINO STILAGII, (1) *Ungaro.* |] ³

[Dordraci. Ex officina Theodori Goris. 1691.] ⁴

Önállóan nem jelent meg, hanem **Geulinx** Arnoldus „Annotata majora in principia philosophiae Renati Des Cartes“ cz. gyűjteményének 259—275. lapjain **Kk₂—Mm₂** ívjelzéssel külön czlap nélkül.

Régebbi kiadása: Leyden. 1669. (RMK. III. 2493.)

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Az **Ll** lapon. ² **Ll_{3b}** lapon. ³ A ***3b** lapon.

91.

Kolozsvár. 1695.

KALENDARIUM ROMANUM. |

CLAUDIOPOLI. Ex Officina: NIKOLAI KIS M. TÓTFALUSI-
1695. |

Egyleveles nyomtatvány. Nagysága: 17×20.2 cm.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

Köblös Zoltán.

Hajnal tündéres története.*

Írta Nagy József. 1875.

- Hajdon a nagyhirű Darius korába
Élt egy szegény asszon görög országába.
A régi görögök hogy mindent megírtak,
Regémből kitetszik, mily nagy ésszel bírtak.
5. Mert ki historiát olvasott valaha,
A görög bölcseknek csudáit hallhatta.
De én bölcs nem vagyok, velek nem törődöm,
Regémet egy görög asszonyon megkezdem.
Élt hát ez az asszony Áthéna várába
10. Mely vár sorkon fordult Tündérek korába
S az az asszony negyven hosszú éveken át
Terübe hordozta szép domboru hasát.
De hogy mindennek van egy rendelt ideje
Őtet is a szülés egyszer körül vette.
15. Bábát hivatának esti nyolcz órára
Megszülte egy fiát a vászon táblára.
De amíg a bába betegét ápolá,
A most lett kis fiú csak hűlt helyét hagyá
Elment biz az szépen ki tudja hogy hova
20. Nem kell neki bába sem meg pókaruha.
A mint az eltűnten teprenkedtek volna,
Más születni való jöve az ajtóra,
Ez is megszületék s eltűnt mint a másik
Most a bába dúl-fúl, kuruzsol és fázik.
25. Azonban az éjet köszönté a hajnal
Az asszony az ágyban küszködik még jajjal,
Mondja a bábának: Panna nén' úgy érzem
Hogy még virjad előtt gyermekem lesz nékem.
Hogy a szót meghallja a száz éves bába
30. Bűbájos szereit össze kuruzsolja

* *Előszó.* Ezen tündéres történet fonalát gyermekeimben mint mesét hallottam volt, azóta el nem felejtve, jelen 1875. év téli idejében, midőn a komor idő mostohasága miatt csekély gazdaságom körül mit sem tehettem volna, tehát unalmamba ezen versek össze szedésével egy-egy félórát agyonütöttem. Tehát engedelmet kérek az érdeemes tisztelt olvasóktól, ha a versek össze szerkesztése nem mint mestermű vagy on össze alkotva, mert például az asztalos ritkán jó szabó, így a szántó-vető ember is csak rossz költő lehet. Tordátfalva, 1875 febr. 15. napján. *Nagy József.*

- Csakhamar zsákot varr a szülő ajtóra,
 Gondolja magába, ezt már csak megfogja.
 Ugy is lett a kis fiú hogy megleve,
 A zsák szádát Panna mingyárt összekötte,
35. Mormogá magába megfogtalak bajjal,
 Ez naptájtól fogva a te neved *Hajnal*.
 De hogy a gyermeket a zsákból kivette
 Alig egy kis vizzel hogy megöblintette
 Láttá hogy szép gyermek s addig simogatta
40. Ezt is mint a többbit, hogy elszalasztotta.
 É nagy szégyen és bú miatt a vén bába
 Átbukik a fején, lesz belőle kánya.
 A nagy tengereket mind hosszába járta,
 Balaton tavába magát belévágta.
45. De hogy az ég alatt nincsen olyan csuda
 A milyennek mássa valahol ne volna
 Ennek is egy társa hamar kerekedék
 Még pedig e várban hol a másik esék.
 Az ottan székelő Pandion királynak
50. Három szép hajadon leányi valának,
 Szépek mint a hattyú tej tó közepébe,
 Mint a hajnalcsillag tél tiszta éjébe.
 Számokra egy virágos kertet készített,
 Melyet egy rozmarint kertecske körülvelt.
55. Közepébe csörgött a tej s méz pataka
 A patakba uszkált sok arany halacska.
 A patak partjain rózsafák bimbóztak
 Ezek ágai közt fülemülék szóltak
 Tovább ágyásokba szegfű s nevendula
60. Hiátzint, nefelejcs s gyönyörű ibolya.
 Egy szóval a kis kert szép rendezett voltát
 Csak egy eszü ember le nem irhassa hát,
 A bakjából, a mit el nem felejtettem,
 Egy néhányat ide belé fillentettem.
65. Tehát az a király oly boldogul éle,
 Mint Ádám és Éva az éden kertjébe,
 Aranya s ezüstje hámbárokba álla
 Hét országra csengett Damaskusi kardja.
 De hogy a boldogság ezen a világon
70. Nem örökké tartó, mert az változéken,
 Pandion királynak sem vala hosszason
 Mert háborut izent egy király szorgoson.
 Hej pedig régentén akkor hajdonába
 A király maga ment elől a csatába,
75. Elles pallosával érdemet aratott,
 Vagy mint hős-halállal [!] emlékül maradott.
 Pandion is össze fuvatta táborát,
 Felvette magára pántzélját s sisakját
 Kihozta kocsissa fakó szőrű lovát
80. Ugy indult megverni az ellen táborát.

- De ő mig a csatán küzdene s harcolna
Az ellen táborán diadalt aratna,
Három leányai otthon a kis kertben
Apjokról beszéltek a fák alatt éppen.
85. Azonban hirtelen várakozás nélkül
Felettük a kék ég mint égy besetétül
Hogy a sötét felhőt mi s mi nem környezé
Nem tudom, — a lányokat azonnal elnyelé.
Győzött a nagy király, jön már hazafelé.
90. De három leányát sehol meg nem lelé
Ugrál fakó lován, mindenütt keresi
Hogy rájok akadjon, szerét nem teheti.
Nagy jutalmot ígér, aki visszahozná
Vagy csak bárhol vadnak, arról tudósitná.
95. De senki mit sem tud hjába vár untalan
Búsulás, keresés, minden haszontalan.
Hadjuk a nagy királyt búsulni azonba
Menjünk vissza ama három ifijakra
Hisz ők eddig talán legények lehetnek
100. További regénkből ők is részt vehetnek.
Tehát ők már jó nagy koru fiak lettek
Születések szerént éjjel hazajöttek
Kenyeret és vizet kértek az anyoktól
S mindég elfáradva voltak hosszú uttól.
105. De minthogy az asszony mindég álhatatlan
Volt, — ekkor is az vala az is lesz untalan
Elbeszélé ő a népek között szélyel
Hogy az ő fiai hazajárnak éjjel.
S így a hir a király fülibe eljuta
110. S azt a szegény aszont magához hivatta
Mondá, beszélné el az ő történetét
Ebből a bölcs király mingyárt eszére tért.
Mingyárt összehívta hiv tanácsossait
Elé beszéllette azoknak terveit
115. S felkérde mit mondnak lehetne kivinni
Hogy azon ifijakat meg lehetne fogni.
Azt határozták, hogy vegyenek kenyeret
S annak a belibe vegyitsenek szeszet
S a fiaknak anyok ha ők haza jönnek
120. Adja által nekik mert megrészegednek.
S ha megrészegednek el fognak aludni
Ekkor jó erővel rájok kell rohanni.
Ha meg lesznek fogva, akkor majd meglássák,
Hogy ők mibe járnak velök kivallassák.
125. Ugy is lett a szeszes kenyeret megették
Mind a három attól jól megrészegedék
Ekkor a jó anyok hirt ada a várba.
Hogy jöhetnek immár csak ne legyen lárma.
De mialatt az asszon hir adni elmene,
130. A három vitézfi addig felebrede,

- Kardra kapnak, egymást kezdik szabni-szelni,
Mint három oroszlán egymást marczongolni.
Katonaság és azon hamar megérkezék
Felkiált az anyok: hát ez a testvérség?
135. Hiszen tii mindhárman egy testvérek vagytok
Én anyátok lévén hát szót nem fogadtok.
Látá a három fi, hogy el van árulva,
A katonaságtól körül vagyon fogva
Nem tettek hát semmit megadák magokat
140. Király udvarába folytatták útjokat.
A király a három leventét hogy látta
Hull szeméből könnye marad szája táltva.
Gondolja magába volnátok enyémeek,
Mert a félvilágot megverném veletek.
145. Nos monda a király tii három ifiak
Oly edzettek vagytok mint várbástya falak
Mondjátok el nekem hogy tii mibe jártok
Mi a mesterségtek, vagy tán kémek vagytok?
Szól az idősebbik ki este született:
150. Felsőges királyom rólam elhiheted
Az én mesterségem ezen a világon
A mi van — hogy szemem de mindent meglásson.
A ki pedig éjfélkor jöve e világra,
A királynak rögtön e szavakat szólja:
155. Én mindent meghallok valamit beszélnek
Az egész világon valamit mesélnek.
A legifiaibbik, kinek neve *Hajnal*:
Felsőges királyom megmondom bár bajjal
Járok e világon s a másikon széjjel,
160. Semmitől sem félek sem nappal sem éjjel.
Hallom jó vitézek tudom már kik vagytok
Hallgassatok engem, erre vagyon nagy ok.
Ez okon csak tii ha segíthettek rajtam
Én is megosztozni veletek kívánom.
165. Három szép leányom vala mint a hattyu
A mijet nem látott semmifele fattyu.
Egy napon s egy órán mindhárom eltüne
A végtelen világ sötét örvényébe.
Ha tii hárman őket visszahozhatnátok,
170. Királyságom s őket töllem birhatnátok
Ugy is öreg vagyok néhány napjaimot
Köztetek szeretném leélni azokat.
Hallák a leventék e mézes szavakat
Azonnal ígérék és mingyárt magokat
175. Hogy a három leány bár akár hol legyen
Ha vissza nem hozzák legyen rajtok szégyen.
Azonban mind hárman útnak indulának
Az ararát hegyén megállapodának
Nézett az idősebb széllyel a világon
180. De a három leány sehol sem volt azon.

- Második levente azonnal azt mondta
 Állatok testvérek mert fülem meghallja
 Hogyha a föld felett valahol beszélnek
 Vagy bár ha ő rollok valahol mesélnek.
185. De nagy fájdalmokra hjába látnak s hallnak
 Még csak híre sincsen a három szép lánynak
 Nincsen a tengerbe sem föld üregébe
 Föld alatt ha lesznek más világ részébe.
 Megindulnak tovább mind három gerlice
190. Sír a szívök, fejek földnek van szegezve
 A nagy bánat miatt nem esznek nem isznak
 Mint erdön az echo—gyögve sóhajtoznak,
 Amint vándorolnak a világ határán
 Mint a farkas előtt az ártatlan bárány
195. Egyszer a földön át egy jukrat alálván
 Mindhárman egyszerre a mellett megállván.
 Itt tanácsot tartnak, hogy már mit tegyenek
 A föld üregén át bé ereszkedjenek
 De melyik mennyen bé azon tanakodnak
200. Sorsot vetnek tehát azonnal maguknak.
 A sors a legnagyobb fiúnak kedvezett
 A minden szó nélkül neki is vetkezett
 Kötelet kötének karcsu derekára
 Egy másik kötélén egy csengetyűt ráza.
205. Az a kis csengetyű arra való vala
 Hogy majd ha az jukba nagy akadály volna
 Jelt ad, — meg rándítsa s akkor huzzák vissza
 Mert akkor ő útját folytatni nem tudja.
 Az egyezet szerént be is eresztették
210. De neki odabé baja kerekedék
 Mert a sárkány kigyók s különös madarak
 Szinte életével hogy el nem szaladtak.
 Ekkor hát jelt adott mingyárt vissza húzták
 A másik porobát éfélére bízták
215. De ez is úgy jára szinte mint a bátya
 Vissza kívánczozott erre szép világra.
 Most a sór már hajnal nevűre kerüle
 Úgy is ő már régen várja hogy mehetne
 De mielőtt uttyát bételé folytatná
220. Két bátyát legottan eképpen szolittá.
 Kedves két jó bátyám szerelmes testvérek
 Halgassátok jól meg amit most beszéllek
 Már most rajtam a sór nekem kell bé menni
 De hogy és miképpen jól meg kel fontolni.
225. Esküdjünk meg hárman három szál kardunkra
 Hogy egymást szeressük éltünkbe holtunkba
 A sors örömmel bármelyiket áldja
 A másnak mindenkór pártját kel hogy fogja.
 Most bocsássatok bé a másik világra
230. Megint itt legyetek egy esztendő mulva

- S akkor jó szorosan mindent megvizsgálva
 Huzzatok ki megint erre a világra.
 Engem ne féltsetek akármilyen talájon
 Az a kis csengettyű minél jobban szóljon
235. Annál jobban bocsássatok csak lefelé
 Hogy szállhassak alá a más világ felé.
 Amint megfogadták akkép cselekvének
 Hajnalt elbocsátták a föld üregének
 Amit talált éles pallósa elvágta
240. Megérkezék egyszer a másik világra.
 A föld üregén túl ott a más világba
 Barangol most Hajnal egyedül magába
 Nincsen már testvére nincsen jó barátja
 Bú és a szerelem az ő úti társa.
245. Hét nap hét éjen át utazik szüntelen
 Mint égy bűvös vadász a sötét cziheren
 De sem embert nem lát madarat sem szemlél
 Gondolja magában it tán senki sem él.
 A nyoltzadik napnak leltűnő sugára
250. felsütött szívének vigasztalására
 Láta maga előtt egy szép zöld erdőcskét
 A zöld erdőcskébe Tündér lány énekét,
 Gondolja magába ha én ott lehetnék
 Honnan az a bájos ének ide hangzék
255. A gondolat s két jó lába oda vivék
 A szép leány még énekelt s az ének így hangzék
- Oh gyönyörű nap sugára
 Mit sütz éltem tavaszára
 Mért vagyok e szép ligetbe
 Ha nem vagyok szabad ebbe.
 Édes apám udvarába
 Herczeg úrlik árnyékába
 Voltam — jaj már hová lettem
 Hét fejű sárkán lesz férjem.
- 260.
265. Megszólal itt hajnal tovább nem tűrheti
 A gyönyörű leányt tovább nem nézheti
 Megszólal, — kisasszon gyönyörű virágom,
 Nehogy szived húrja két felé pattanjon.
 Azért jöttem én bé erre a világra
270. Az a fogadásom apád udvarába,
 Akár hol legyetek a földön avagy lent
 Fel foglak keresni, azért vagyok itt bent.
 Bátor deli vitéz, felel a kis asszon
 Igen nagy elszánás itt a belvilágon
275. Hogy merted éltedet ily kockára tenned
 Ugyan milyen lélek lakhatik te benned.
 Bánom ifjuságod, deli termetedet
 Hogy hétfejű sárkán veszi el éltedet
 Aval is csak szivem nagy búját neveled
280. Jobb lett volna néked tán nem is születned.

- Gyönyörű király lány ne aggódjál azon
 Ha bár az életem nekem itt maradjon
 Szép lányért meghalni úgy is dicső dolog
 Szivemben a megunt élet úgy is dobog.
285. Ha akartam volna életem félteni
 Nem lett volna muszáj értetek békéjé
 De vagymeghalok szemetek láttára
 Vagy tikteket viszlek a külső világra.
 De mindenek előtt készics jó ebédet
290. Mert únom sokáig tódni a beszédet
 Ha ettem s magamot kissé kipihenem
 Hid el akkor látni fogod te job kedvem.
 Látja a kis asszon bármint törekedjék
 A bátor vitézen nem fog ki a jedség
295. Mingyárt Papra mórgót tölte egy üvegbe
 S egy jó tál paprikást az asztalra teve,
 Jókat köpengetett a szeszes italból
 Hajnal, — s meg jól lakik a jó paprikásból
 Le akará pihenni hajtani a fejét
300. Hát nagy csengés pengés megzavará fülét.
 A hét fejü sárkán olyan szokásu volt
 Mikor a prédárol haza felé indult
 Előbb haza vette nehéz buzogányát
 S az zavarta vala meg a Hajnal álmát.
305. Hajnal meg nem ijed e különös tényre
 A nehéz buzogánt fogá job kezébe
 Villám sebességgel azt úgy megkerengette
 Hogy a sárkányon túl hét mérföldre vette.
 Meghalja a sárkán fegyvere zugását
310. Órjöngő dühébe kezdi órdítását
 Nem tudja eléggé csodálni mi voltát,
 Ki merte el vetni az ő buzogányát.
 Vaddühét azonban lecsilapította
 Nehéz buzogányát kézbe szoritotta
315. Mint kullogó farkas megindula haza
 Nem tudni a szép lány mily örömmel várta.
 Hogy haza érkezett elordította magát
 Azonnal birokra szolította sogorát
 Hajnal sem reterált előtte úgy álla
320. Mint a bagoly mellett egy szép kevély páva.
 Kérdi a nagy sárkán hogy kívánsz meghalni
 Melyik részit kezdjem testednek elvágni
 Volt e néked apád hogy jöhettél ide
 Minden csontjaidot vágom mák szemnyire
325. Ne tölcs annyi időt búz sárkán beszédél
 Hajnal az én nevem mint nappal mint éjel
 Sem apám sem anyám sem szeretóm nincsen
 De félni sem tudók sem othon sem itten.
 Azért ha kedved van birkozzunk nem bánom
330. Ugy is a birkozás leg nagyobb barátom

- Pedig hogy miféle halálal halok meg
 Aztán egy kicsinyég neked nem mondom meg.
 A sárkán haragját tovább nem tűrheti,
 Meg fogja most hajnalt a földbe bé úti
335. De Hajnal is hogy ott meg ne unnya magát
 Ki szökik s két kézzel meg fogja a sárkánt.
 Villám sebességgel ugy a földbe csapja
 Hogy a föld színén csak a hét fejét hadja
 Ekkor elé rántja két élő pallossát
340. Elíti a sárkánnak mind a hét nyakát.
 No bátor *levente* monda a kisasszon
 Had már a bű sárkán a hol van megasszon
 Jere bé te ide a réz palotába
 Adok égy pár csókot két piros orczádra.
345. Gyönyörű király lány igen nagy bér nékem
 A mit cselekedtem azért a nagy érdem
 Sajnálom de tölled el nem fogadhatom
 Szemérmes ortzámot másnak tartogatom.
 Ha fizetni akarsz égyre kérlek téged
350. Mond meg hogy hol lehet a más két testvéred
 Mert ha még azokat én fel találhatom
 Várj csak még akkor lesz még égy lakodalom.
 Híd el bátor vitéz rollok mit sem tudok
 Mert én ez égy helyből sehol sem járkállok
355. De ők is itt fognak hiszem nyomorogni
 De neked jobb lenne velem itt maradni.
 Nem szép leány nekem innen már mennemkel
 Szerencse vagy bal sors lesznek lépésimmal
 Maradj te csak itten én is vissza térek
360. Majd két testvéreddel hogyha csak meg élek.
 Ott hagyja a leányt örömtől ringatva
 Tündéres utjaít ő tovább folytatja
 Remény s a Szerelem kísérik utjába
 Nem is gondol többé a gonosz sárkánra.
365. Éjet a nap után mind égy másra járja
 Még eszébe sem jut úti tarisnyája
 Egyszer hát messzéről ezüstvárat látá
 S hogy oda érhessen már csak alig várja.
 Az ezüst vár alatt ezüst kutgárgyánál
370. Nagy simma homloku kék szemű leány ál
 Szép mint a vad rózsza bimbozókorába.
 Mint fülemüle dal hajnal hasadtába.
 Hogy a szép lány hajnalt előbb meg pilantá
 A víz merő kannát a földre suppanná
375. Örömtől eltelve nem tudott szollani
 Össze fagytak piros rózsaszin ajaki.

(Vége következik.)

IRODALOM.

Petrőczy Katalin Szidónia élete és munkái. 1664—1708. Irta Antalffy Endre. Budapest, Hornyánszky, 1903, 8-r (1—122. l.) Gróf Pekry Lőrinczné, Bárány Petrőczy Kata Szidónia élete és költészete. Irta Rímeg Ödön. Marosvásárhely, Grün, 1905. (1—75. l.)

Mint történetíróink, úgy az irodalomtörténetírók figyelmét is a 200 éves évforduló a kuruczkor felé irányította. Egymásután jelentek meg apróbb értekezések és könyvek a kuruczkor nagy alakjairól, eseményeiről és költészetéről. Ezek közül a kritikusknak csak azzal van dolga, a melyek önálló kutatások eredményei, vagy pedig az olvasókat megtévesztve, önállósággal kérkednek. É két munka elsejére az első, másodikára pedig az utóbbi áll. Tárgyuk egy lévén, mindkettőt röviden adjuk.

Antalffy munkájáról sok jót írhatunk. Becsületes, önálló kutatás eredménye, a mely az adatok sokaságát filozófiai ismeretekkel, mély lélektani tudással foglalja át és az adatok hiányát is azzal egészíti ki.

Önállóság mellett is elsősorban kénytelen *Thaly Kálmán*nak Irodalom és műveltség történeti tanulmányaiban megjelntt értekezésére támaszkodni, a mely minden hiányai, sőt botlásai mellett is messziidőre alapvető munka marad.

Antalffy nem csak a hiányokat egészíti ki, hanem a botlásokat is kijavítja. Munkája már ezért is nagy figyelmet érdemel. Ujság számban megy még az is, hogy az életrajzi adatok élvezetes, pragmatikus előadása mellett figyelmét elsősorban Petrőczy Katalin lélektani rajzára fekteteti és költészetének sajátosságait ebből vezeti le.

Rossz hatással van azonban az elfogulatlan olvasóra azon kiméltetlenség, a melylyel itt-ott *Thaly Kálmán* tévedéseit ostorozza, sőt pellengére állítja. Az a ki komolyan bepillant a történelemírás műhelyébe, a ki tudja, hogy a leglekiismeretesebb kutatás és az adatok komoly megfontolása esetében is mily nehéz, sőt lehetetlen tökéleteset alkotni, a tévedésektől ment maradni; az nem foglal állást oly élenken egy alapvető munka hiányaival szemben. Csak egy van, mi meg nem bocsátható, sőt üldözendő: a lelkiismeretlen ferdítés.

Hogy tévedni mily könnyű dolog, arról Antalffy saját könyvéből is meggyőződhetik! A felhozható sok példa közül a legnyilvánosabb tévedést hozom fel.

Könyve 50. lapjától kezdve Petrőczy Katalin szerelmes verseit tárgyalva, a motívumok között féltékenységéről is megemlékezik. Felhoz egy példát, a melyben Pekry egy asszony jogait védi; buzgalmaért felesége, „az a rossz asszony“ azzal vádolja, hogy neki szeretője az az asszony! Idézi Pekry leveléből: „... Prokatorai nem lévén, a mint lehetett magam segítettem a dolgát; *eléggé is mocskolódott az a rossz asszony, hogy nekem szeretőm az az asszony.* Valóban rútul voltunk az asztal fölött. Herczeg is igen apprehendálta rossz emberiségét.“ Erre aztán egész házat épít, pedig ha az eredeti levelet jól

szemügyre vesszük, látjuk, hogy az *asszony* helyett *Appony* olvasandó és így feleségének semmi köze az egész dologhoz.

E sorok írója, a ki évek óta gyűjti az anyagot gróf Pekry Lőrincz életrajzához és feleségére vonatkozólag is sok ismeretlen adattal rendelkezik, rengeteg tévedést, hamis történelmi felfogást sorolhatna fel Antalfy ellen is. Hasonlóképen több példát hozhatna fel annak bizonyítására, hogy szerzőt a fiatalos hæv elragadja és saját előre feltett s kiszínezett gondolataiba annyira szerelmessé lesz, hogy tárgyiasságát elveszítve az adatokat nem mérlegeli nyugodt komolysággal; de mindez nem változtatna azon előrebocsátott kijelentésen, hogy Antalfy munkája sok, eddig ismeretlen adattal, új felfogással dicsekedhető munka és így irodalmunknak nyeresége.

Mindezt nem mondhatni el *Rimeg Ödönnek* két évvel később (1905) megjelent munkájáról. Pedig micsoda igényekkel lép fel a szerző! Munkáját azért írja, mert az a meggyőződése, hogy Petrőczy Katát költői érdemei „teljes mértékben méltóvá teszik arra, hogy helyet kérjen *eddig nem eléggé méltatott* (!?) nevének a magyar nemzet jeles női pantheonában.“

Minden írónak meg van az a szabadsága, hogy magát másoknál többre becstülje, de ez a nemes önértet nem jogosítja arra, hogy mások munkáiról tudomást ne vegyen, sőt a mi még szomorúabban jellemző, mások munkáit kihasználja és agyonhallgassa!

Ő mindkét bünbe beleesik. Thalyt hibáival együtt botrányosan kihasználja, a nélkül, hogy meg is emlékezne róla, az Antalfy munkájáról pedig semmit sem tud.

Lelkiismeretlenségét a legjobban azzal árulja el, hogy úgy akarja feltüntetni a dolgot, mintha Petrőczy Katalin eredeti kéziratából merítene.

Könyve 50. lapján annyira megy, hogy (természetesen Thaly után) leírja azt „a kis nyolczadrét alakú, pörös-feketés kötésű írott könyvecskét, melyet Rhédei Klára grófinő fedezett fel az ózdi kastély könyvtárában s melynek címlapján ez áll: Petrőczy Kata Szidónia tulajdon kezével írott énekek, *ma az erdélyi múzeum őrzi kegyelettel.*“

Ha vette volna magának azt a fáradságot, hogy csak kérdést is intézzen az Erdélyi Múzeumhoz, megtudta volna, hogy a költőné kéziratái is csak a Thaly állítása szerint adattak át az Erdélyi Múzeum kéziratárának,¹ de ott hasztalan kerestetnek és az átadásról sem maradt semmiféle feljegyzés s arra a múzeum őrsei nem is emlékezhetnek.²

Igy kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, a mit Thaly az *Athenaeumban* és *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányaiban* közölt.

A ki az eredetihez akart fordulni, az fel is említi ezt, de Rimeg megelégedett azzal, hogy másodkézből merítsen, botrányosan jellemzi azonban eljárását, hogy önálló kutatónak tünteti fel magát.

Ez felment attól, hogy munkája további ismertetésébe bocsátkozunk. E pár sorra is csak azért érdemesítettük, hogy példája követéséül mindenkit óvjunk.

R. Kiss István.

¹ *Thaly*: Irodalom- és művelség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. 170. l.

² *Thaly* K. itt is közölt adatára támaszkodva az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára néhány évvel ezelőtt megkísérelte a kézirat visszaszerzését, azonban eredményre ez sem vezetett. Thaly tudósítása szerint a kézirat Gyulai Pálnál, Gyulai tudósítása szerint Thaly Kálmánál volna, de a Múzeum könyvtárában nincs.

Fritz Reuters sämtliche Werke. Vollständige, kritisch durchgesehene Ausgabe. Mit einer Biographie des Dichters und mit Einleitungen herausgegeben von *Dr. Carl Friedrich Müller*, Professor am kgl. gymnasium in Kiel.—Leipzig, Hesse, s. a. (1905—1907.) 8-r. 7, 4, 4, 3, 4 kötet, összesen 3438 l.

1.

A német remekírók kitűnő és selejtes kiadásainak olyan sora jelenik meg legújabbban, mióta a horatiusi *nonum prematur in annum* gyakorlati célú, modern változata: az írói jognak törvénybiztosította harmincz éves határa egészen divatosnak maradt írókra nézve is lejárt, hogy ezeket figyelemmel kíséreni, különösen magyar és különösen szűkebb célokra is törekvő folyóiratban nemcsak helyénvaló nem volna, de helyszűke miatt lehetetlen is.

Reuter művei kivételek; ebben a kiadásban, a melyet ismertetni akarunk, kétszeresen azok. Mert Reuter nem is Németországnak, hanem a kis Mecklenburgnak szülöttje (mint *Unkel Bräsiggel* mondatja: *bürtig aus Mekelborg—Swerin*), nem is német, hanem alnémet és neve egy új irodalom diadalát jelenti. Munkáinak új kiadása pedig nemcsak mintaszerű kritikai kiadás, a melyet Müller, Reuter műveinek egyik legjobb ismerője, nagy akribiával rendezett sajtó alá, hanem szövegmegállapításai miatt is új fejezetet jelent a Reuter-kiadások sorában.

Nálunk is szokás volt egy ideig erdélyi és magyarországi irodalomról beszélni. De Reuter sokkal inkább mecklenburgi, mint a mennyire erdélyi nálunk Mikes Kelemen, a mennyire magyarországi pl. Szaitz Leó. Az az elzárkózott önállóság, a melylyel a nagy német egység létrejöttéig az egyes német államok fejlődtek, még könnyebben érthetővé teszi, hogy mecklenburgi, sváb vagy bajor irodalomról beszélünk; mert a politikai elkülönültség Németországban sokkal élesebben határolta el egymástól a nyelvjárásokat, de sokkal jobban fejlesztette is, mint nálunk.

A Lübecki-öböltől keletre, a Warnow és a Trawe alsó folyása mentén megmaradt a legújabb időkig egy darab középkor: a két Mecklenburgban. A lápos, ingoványos vidék nádasai — *datschülp un dat ruhr* — között, föl a Keleti-tenger partjaiig él egy hideg, erős, épen nem érzélgős természetű, zárkózott, de jókevelű, konzervatív nép: az alsószász népfajnak egy töredéke. Máig megőrizte rendi alkotmányát; máig megőrizte azt a *dude, düd, dütsch* nyelvet, a melyet az első *lautverschiebung* után kialakult németség a maga egészében legkésőbb a IX. századig beszélt.

Ez a nép tanította nyelvére Reutert, ennek a népnek nyelvét tanította Reuter megbecsülni, Mecklenburgból jött a *gesunder menschenverstand* korszakának egyik kedvelt írója, Johann Jakob Engel is. De csak az életnek flegmatikus élvezetét hozta magával, a világos, tiszta, gondolkodó főt. Az a végtelen kényelem, a melylyel élni tudott, — mely drámái legjobbjából a *Der edelknabeból*¹ (1772.), egyetlen

¹ E dráma tárgyát már két évtizeddel Engel előtt, de Engel drámájával minden mozzanatában egyezőleg följegyezte naplójába Halmágyi István. (1752.) V. ö. Akad. kiadása. 517. l.

regényéből, hol anyai nagyatyját örökíti meg, a *Herr Lorenz Stark*ból élénk tárul, (mind a kettő olyan folyékony, kedves menetű, hogy azt soha izgalmasabb jelenet nem zavarja), — nem volt jellemzően mecklenburgi. Reuternek minden sorából meglátszik szülőföldje: *Mecklenborg*: — *un schön is 't in 'n ganzen worden, dat weit jeder, de dorin buren is un tagen; un wenn en frömd minsch 'rinne kamen deiht, un hei hett ogen tau seihn, dat unsern Herrgott sin hand up wisch un wald, up barg un see sülwst rauht hett.*¹ Ebből az országcskából jött Reuter a német irodalomba. Magával hozta népének hosszú ideig elfojtott érzését hideg jókedvével együtt, és megmutatta, milyen lágy, melódikus hangokat lehet kicsalni a *plattdütsch* nyelvből is. A *Kein hüsung* egy-egy részlete a nyelv művészies használatában páriát ritkítja:

De blage wepstart dröggt tau nest —
 hei is nah fauderhalen west —
un nicht, un nicht sick ängstlich üm,
 wat ein em ok gewohr woll ward,
un slüppt un krüppt un hüppt herüm,
un swippt un wippt mit sinen start
 un böhr dat köppken in de höcht — — —

A *Kein hüsung* zengő sorával, az *Ut mine stromtid* remek prózájával Reuter az alnémet nyelvet, melynek addig is jelentős irodalma volt, a felnémet mellé helyezte; ha Voss, Burmester, Brinckman nem hatott eléggé, ha Reuter ellenfele, Klaus Groth, Arndt véleménye szerint is² nem eléggé erőteljes, Reuter megjelenésével a *sassische sprak* egyenrangúvá lett a délnémet nyelvjárásokkal: klasszikust adott nemzetének.

Reutert nálunk kevésbé ismerik, de a ki ismeri, szereti is. (Hunfalvy Pálnak kedves írója volt.) Külföldön azonban mindenhol népszerű: még Amerikában is van szobra.³

Müller Reuter-kiadása tehát nemcsak Mecklenburgnak, nemcsak Németországnak, hanem az egész művelt világnak szól. Ez egyik jelentősége; a másikat, hogy minden tekintetben teljes, hogy pontos, hogy szövege az egyedüli megbízható szöveg, alább részletezzük.

2.

Müller neve a Reuter-irodalomban eddig is ismeretes volt. *Der Mecklenburger volkomund in Fritz schriften*⁴ díszes kiállítású könyvében kitűnő szólásgyűjteményt adott Reuter műveiből, nemcsak szótáralakban, hanem bőséges magyarázatokkal, párhuzamos idézetekkel, — úgy hogy munkája nem csupán Büchmann könyvének lehet kiegészítése, hanem összehasonlító irodalomtörténeti és folklorisztikus czélokra is használható. *Zur sprache Fritz Deuters* cz. füzetében⁵ Reuter francia és francziás, valamint makaróni-kifejezéseit (*zwitter-*

¹ Wisz — un wohrhaftige urgeschicht von Mecklenborg. Irstes kapitel. Müller ed. XVIII. 50. l.

² Levele a Kölnische zeitung 1858. folyamában. Id. Müller. ed. VII. 10. l.

³ Pallas Lexicon XIV. 517. l.

⁴ Sammlung und erklärang volkstümlicher wendungen und sprichwörterlicher redensarten im mecklenburgischen platt. Leipzig, 1901. 8r., XII., 132. l.

⁵ Ein beitrage zur kenntais der mecklb. mundart. Leipzig, 1902. 8r., 50. l.

bildungen) és -ing végzetű deminutivumait rendszerezte. *Zur textkritik in Fritz Reuters werken* cz. füzete pedig a *Kein hüsung* szövegét állította helyre.¹

Mindez előrelátatta, a kiadás pedig bebizonyította, hogy Müller volt a leghivatottabb Reuter kritikai kiadásának sajtó alá rendezésére.

Az új kiadás 18 kötetéből az első és az utolsónak nagy része nem Reuter munkája; az első Reuter életrajza; az utolsónak Reuterlexicon a czíme, alapjában véve pedig szótár. E két kötettel utóbb foglalkozunk. A többi kötet beosztása a következő: II. *Julklapp*. (Annyi mint karácsonyi ajándék.)² III. Vigjátékok. IV.—V. *Läuschen un rimels*. (Anekdoten und rimelei.) VI. *Reis' nah Bellingen*. VII. *Kein hüsung*. VIII. *Hanne Nüte un de lütte pudel*. (— und der kleine pudel.) IX—X. XII—XVI. *Olle kamellen*. (Alte kamillen.) XI. *Schurrnurr*. XVII—XVIII. Kleinere schriften.

Minden kötethez, illetve minden munkához külön bevezetést irt Müller, melyben az illető mű megértéséhez szükséges tudnivalókról tájékoztatja az olvasót s a munka történetét: megírását, kiadásait, hatását ismerteti. Egyik-másikban a helyesírásra vonatkozó megjegyzéseket is tesz; a német helyesírás régebbi ingadozásairól tudva, ez sem látszik kevésbé fontos kérdésnek, különösen tájszólásban irt munkáknál, melyeknél a fonetikai írást egyeztetni kell a helyesírással.

Nem érdektelen Reiter vigjátékaihoz irt bevezetés, melyben a *Die drei Langhänse* cz. bohózat hiteles szövege megállapításának nehézségeiről értesülünk. A *Kein hüsung* szövegének meg éppen egész története van: a második kiadás egy tévedése óta egy lapnyi szöveg mind máig kimaradt. Különös, hogy ez Reuternek éppen avval a munkájával esett meg, melyet ő maga legtöbbször tartott. Abban, mely Jehann és Marieken történetében a legerőteljesebben festi a mecklenburgi állapotokat, a jobbagyságnak azt a tűrhetetlen helyzetét, a melyre több hasonló példa nincs Európa történetében. Erő és báj ritkán egyesül olyan szépen a nyelvvel, mint ebben a munkában. Még különösebb véletlen, hogy éppen az a részlet maradt ki az előző kiadásokból (és erre nem mutat rá Müller), a mely egészben is Reuter legpoetikusabb alkotása: a *De klag'* egyik részlete.

A *Hanne Nüte-vagel un minschengeschicht* 1860-ban jelent meg és 12 év alatt 7 kiadást ért. Míg a *Kein hüsung* egyáltalában nem lett népszerű, noha Reuter a legjobb munkájának tartotta, annak mondja Arndt, Gaedertz és Müller is, humoros munkái igen nagy hatást tettek. Ez utóbbiak közül való a *Hanne Nüte* is.

Az *Olle Kamellenek* szívesebben vettük volna egy egységes, áttekinthető ismertetését, mint ezeket az elaprózott bevezetéseket. Igaz, hogy e ciklus részei önálló egészek: *Woans ick tau 'ne fro kamm*. (Wie ich zu einer frau komme.) *Ut de franzosentid*. (Aus der franzosenzeit.) *Ut mine festungstid*. (Aus meiner festungszeit.) *Ut mine*

¹ Ismerteti az Egylet Philol. Közl. XXXII.

² A *Mecklb. volksmund* szerint (53. l. 334. sz.) *Jul* ist der name des heidnischen festes der midwintersnatten, mit dem das neue jahr beginnt. *Jul* heiszt rad und bezeichnet des jahres umrollung. Man vernimmt ein plötzliches klopfen (*klapp*): die gabe fliegt herein.

stromtid. (Aus meiner landsmannszeit.) *Dörchläuchting*. (Durchlaucht, IV. Adolf Frigyeszt érti.) *Reis' nah Konstantinopel*.¹ De a humor, mely átvonúl rajtuk, egy-egy alak közös jellemvonása, sőt azonossága, néhány párhuzamos részlet sokkal jobban kitűnt volna egy összefoglaló bevezetésből, mint így. Sőt tovább megyünk. A XVII. kötetben levő kisebb iratok között az *Unterhaltungsblatt für beide Mecklenburg und Pommern*-ből átvett apróságokban újra találkozunk *immeriter entspekter Bräsig*-gel, a *Stromtid* kitűnő alakjával. Nem lehetett volna-e ezeket a részeket a *Stromtid* tárgyalásával egy kalap alá vonni és a derék unkel alakjának fejlődését, az egyik vigjáték *Onkel Jochenjät* is figyelembe véve, így kimutatni?

Az utolsó kötet elején közlött kisebb iratok elseje Reuter védekezése az őt támadott másik plattdütisch író, Klaus Groth ellen. Groth, a ki a plattdeutsch nyelvek egyetemi tanára volt, a *Läuschen und rimels* nyelvét és tárgyát egyként kifogásolta. Érdekes az az éles, metsző gúny, a melylyel Reuter Groth támadását visszaveri. Groth — úgy mond — *ditmars* szemüvegen át nézi az *előpomerán-mecklenburgi* nyelvjárást; tárgy dolgában pedig Groth maga dicsérte *Quickborn*-jában sokkal több követni való akad. Hogy ebben a vitában Arndt Reuter pártját fogta abban a cikkében, melyet Müller a *Kein hüsung* bevezetésében közöl, az még nem jelentené a Reuter igazát. Mert Reuter írja, hogy Groth szerint Lauremberg, Sackmann, Voss, Bornemann és Arndt csak az ő, a Groth *albérlői a plattdütisch használatában*. Grothnak ez a fölfogása persze Arndtot is sértette. De a Reuter igazát bizonyítja az új tájszólás-kutatás, a melyből kitűnt, hogy Reuter mindig hamisítatlan mecklenburgi volt nemcsak egyéniségében, hanem nyelvében is.

Müller bevezetései ellen két kifogásunk van. Az egyik, hogy tárgyi szempontból nem foglalkoznak elég mélyrehatóan Reuter munkáival: egyik-másik munkánál lehetett volna és nem ártott volna forrástanulmányokat, irodalomtörténeti összehasonlításokat végezni. A másik az a kategorikus hang, nem komoly, filológiai munkába való szólásmód, melyet elvéve bár, de használ s melyet más régebbi dolgozataiból is ösmerünk (különösen a *Mecklb. volksmund* címűből). Az olyan megjegyzések a mások ellenvéleményéről, hogy: *mag glauben, wer will!* vagy: *credat Judaeus apella!* = hiszi a piszi, legalább is nem érvelés, bizonyítás a maga véleménye mellett.

3.

A kiadást, mint említettük, terjedelmes (160 lapnyi) életrajz vezeti be. A népszerű Reuternek természetesen nem ez az első életrajza. *Glagau* még Reuter életében (1865) megírta azt. Utána *Wilbrandt* (1874), *Ebert* (1874), *Gaedertz* (1859—1901), *Römer* (1896) írták meg terjedelmesebben azt, *Warncke* (1899) meg éppen alnémet nyelven:

¹ Ez a részlet bizonyítja, hogy Reuter vagy nem, vagy nem jól ismerte a magyar viszonyokat. *Ich habe mich* — írja (Müller ed. XVI. 82.) — *in deinen willen gefügt, wie ich es immer tue, obgleich ich mehr für, fogasch gewesen wäre, von dem Bädeker auch spricht, und der mir für die kaiserlich-königlichen oesterreichischen staaten individueller zu sein scheint*. Az is lehet, hogy a kiegyezésen, illetve a koronázáson gyolódik.

Fritz Reuter. Woans hei lewt un schrewen heft. (Wie er gelebt und geschrieben hat.)

Müller életrajza kissé sablónos, nem eléggé meleg, de pontos, minden részlete kiterjedő, Reuterrel és környezetével elég behatóan foglalkozó munka. Új adatot nem sokat ad, de élesebben bevilágít azokba a viszonyokba, melyek között Reuter ifjúságát töltötte. Hiszen kevés ember van, a ki annyira változatos életet élt, mint költőnk; kevés költő, a ki olyan későre szólal meg. Reuternek ifjúsága annyira viszontagság között mult el, hogy életerejét alig győzzük bámulni.

Stavenhagenben, Kelet-Mecklenburgban született, 1810. november 7-én. Apja az akkor mindössze 1200 lakost számláló városka polgármestere és városbirája, nagy műveltségű, nagy tiszteletben álló férfiú, kissé zárkózott és bizalmatlan természetű volt; anyja sokat betegeskedett és korán árván hagyta őt. Reuter első tanulmányait szülei házában, sok magántanító vezetése mellett végezte. A gimnáziumot Friedlandban kezdte el, de miután ennek akkor nagyon jó hírű iskolájában nem boldogult, Parchimban, Joh-Jak. Engel és a nagy Moltke szülőhelyén, atyja a gimnázium igazgatójánál a jónevű Zehlickenél helyezte el, hogy szorosabb felügyelet alatt legyen. Itt 1831-ben, (tehát elég későn) csakugyan érettségi vizsgát tett. Müller még érettségi tételét, dolgozatainak bírálatát, és érettségi bizonyítványát is egész terjedelmében közli.

Egyetemi éveit mint joghallgató Rostockban kezdte meg; de a száraz kis északnémet városka élete s maga az egyetem is nem volt kedvére való. Ezért, bár sokat kellett érte atyját kérnie, rövid idő múlva Jenában, a *Germania burschenschaft* körében találjuk. A burschokkal, akaratlanul bár, politikai zavargásokba keveredett. Ezek miatt a rendőrség őt Jenából kiutasította s 1833-ban költőnk visszatért szülővárosába.

Innen Berlinbe vitte balszerencséje, a hol a rendőrség a *Germania* tagjait sorra elfogta. Reuter még idejében Lipcséke menekült, de mivel atyja szigorúan ráparancsolt, hogy jöjjön haza, elindult Stavenhagen felé. Utját szerencsétlenségére Berlinnek vette, itt a rendőrség a jénai dolgok miatt elfogta. Megkezdődött a festungstid idejének sok keserves és sok tréfás éve.¹ Silberbergben, Glogauban, Magdeburgban, Berlinben, Graudentzben és Dömitzben szenvedett várfogságot az ifjú, a kinek halálbüntetését előbb 30, majd 8 évi várfogságra változtatták. Ill. Frigyes Vilmos halálával, 1840-ben végre amnesztiát kapott.

Miután jogi tanulmányainak folytatását hiába kísérte meg — Tübingenben föl sem vették, Heidelbergben pedig kitört rajta régi, könnyelmű természete — három évig Rust vezetésével gazdálkodást tanult. Ezalatt egészsége, mely a sok várfogságban megrongálódott, teljesen helyreállt. Ekkor ismerkedik meg legjobb barátjával, Peters-szel (Müller költőnk megmentőjét látja benne) és későbbi feleségével, Luise Kuntzevel. Ebbe az időbe esnek első írói kísérletei, és atyja halála.

A kemény, szigorú polgármester uagyon szerette fiát; de tapasztalatai azt bizonyították, hogy: *ut em ward nicks!* — nem lesz abból

¹ Dömitzben a várkapitány leányával kölcsönösen megszeretik egymást, azonban, éppen mikor szerelmet vall, meglepi őket a várkapitány és reverzálist vesz Reutertől, hogy a költő „teljesen közönyösen érez a várkapitány minden leánya iránt!”

a fiuból semmi. A sors tragikus játéka volt, hogy meghalt, mielőtt látta volna fia jövődjét nagyságának legalább a kezdetét.

1850-ig Reuter gazdasággal foglalkozott; a *stromtid* évei csak akkor érnek véget, mikor Treptowban letelepedve magántanítással keresi kenyerét s 1851 június 16-án, meglelt férfi korában, végre nőül vehette régi szerelme tárgyát: Luise Kuntzet.

Ezután nyugodtabb évek következnek: a költői ébredés évei. Müller szembeszáll azok véleményeivel, a kik szerint költőnk Groth hatása alatt kezdett el írni s bebizonyítja, hogy Reuter *Läuschen* un rimels-ét már sokkal előbb, mint a Quickborn megjelent, kezdte platt-dütsch írni.

E könyvének váratlan hatása, sikere buzdította tovább az írásra s ezután sorra jelennek meg művei. 1856-ban Neubrandenburgba költözött. Itt időzésébe esett legtöbb munkája. Legszebb éve azonban bizonyára az utolsó neubradenburgi év (1863) volt, mikor a rostocki egyetem honoris causa doctorává avatta. „Hätte dies doch der vater erlebt!...“ mondja Müller.

Mikor ebben az évben Neubrandenburgból távozik, már Németország egyik legnagyobb költője: az alnémet birodalom zászlóvivője.

Élete utolsó szakaszát Eisenach fenyvesei között, bájos vidéken, a Wartburg tövében élte, ott, a hol a legenda szerint most 700 éve Magyarországi szent Erzsébettel a rózsacsoda történt. Élete alkonyodó idejének nyugodalmát még konstantinápolyi útja szakítja meg. Hazatérével pompás villát épít a Wartburg tövében, s ezután boldg évek következnek: elégtétel a multakért. Mikor az 1866-iki háború kiüt, hazája diadala, mikor Bismarckot köszönti a vasember levele az egykor *hazaárulásért* elítélt Reuterhez meglelégedéssel tölti el lelkét.

1868. karácsonyán nejevel még egyszer Mecklenburgba útazott, szülőföldjére. Csak búcsuzni: hazáját nem látta többé; de megérte Németország egyesítését, megérte, hogy eisenachi villájában is hazájában volt. 1874 július 12-én szívbaj ölte meg.

Freytag gyönyörű emlékezése Reuterre zárja le Müller Reuter-életrajzát.

Sok új szempont Müller művében nincs; de Reuter egyéniségének fejlődése elég élesen domborodik ki, Reuter atyjának az eddigi életrajzokban nem épen vonzó alakja, bár Goethe atyjának vonásaival ellátva, érthetővé, sőt megnyerővé válik fölfogásában. Ez biográfiájának legfőbb érdeme. Mint népszerű modorban írott életrajz nincs arányban avval a tudományos munkával, előtanulmánynyal, kritikai revízióval, mit Müller e kiadás érdekében végzett.

4.

A kiadást egy lexikon, helyesebben mondva: szótár zárja be, melyet előzőleg különnyomatban ismertünk. Az észak- és a délnémet nyelvjárások különbségeit tekintve, még német embernek is föltétlenül szükséges ez a szótár. Hogy a *Kein hüsung* néhány szavát idézzem bizonyosságul: a délnémet csak szótárral tudhatja, hogy *bottervagel* = *schmetterling*, *wepstart* = *bachstelze*, *trecken* = *ziehen*, *hewen* = *himmel*, *lütt* = *klein*, *glüug'nig* = *glühend*, stb.

A szótárnak vannak hiányai. A kijegyzettek közül csak a leg-

gyakrabban előfordulókat: *säden, sädte* (sagen, sagte), *slimm* hiányát emlitem meg. Nem helyes az sem, hogy egy, e kiadáson kívülálló könyvre (*Der mecklb. volksmund*) gyakran utal. E helyett a megfelelő részeket közölhette volna. A kiadás közben észrevett hiányokat a lexikon végén pótolta.

Ha még megjegyezzük, hogy a fontosabb művekhez névmutatót csatolt s a kiadás végén Reuter műveinek alfabetikus jegyzékét is összeállította, megjelenésük évével ellátva, — világosan áll előttünk Müller munkája. Használható életrajz, gondos szöveg, minden munkához külön bevezetés, bibliográfia, szótár, névmutató, tartalomjegyzék, jegyzetek a szöveg alján, Müller kiadásában minden meg van, a mit egy mintaszerű kiadástól elvárunk. Egyetlen hibája, hogy képek is vannak benne, helyesebben, hogy a képek nem tartanak lépést a kiadás jóságával.

Reutert a maga valóságában ebben a kiadásban élvezhetjük először.

G—s.